

İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar

Hayri Başbuğ

GİRİŞ

Yaklaşık olarak bir buçuk asırdan beri, gerek Türkiye’de ve gerekse Türkiye dışında, özellikle Avrupa’da, Kürt türkleri hakkında çok şey söylendi, çok şey yazıldı ve çizildi. Bunlar, ilmi düşüncenin ötesinde çoğu kere bir amaca yönelik yaklaşımların mahsulü olmuştur.

Stratejik ve jeopolitik bakımından dünyanın ehemmiyetli bölgelerinden birini ve belki de en mühimini teşkil eden , yer altı ve yer üstü kaynaklarının zenginliği ile bilinen ve bilhassa dünya petrol üretiminin de üçte ikisine sahip olan “Ortadoğu”nun ; Türkiye, İran, Irak ve Suriye gibi memleketlerinde dağınık bir şekilde yaşayan , çoğunluğu göçebe ve aşiretlerden müteşekkil bulunan Kürt Türkleri üzerinde, kendilerine sözde “bilim adamı” sıfatını yakıştıran ilim tahripkarlarının niçin bu kadar kafa yorup, “bilim” (!) yaptıkları, ayrı bir konudur. Bu “bilim adamları”(!)nın ; Rus, İngiliz, Ermeni, Fransız v.b. gibi milliyetlere mensup olmaları da, dikkati çeken başka bir husustur. Öyle ki, günümüzde ayrılıkçı Kürtçü-Ermenici-Komünist ittifakın, “Türkiye Devleti’nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”ne yönelik yıkıcı, zararlı faaliyet ve çalışmalarının mahsulü olarak çıkarılan ve sayısı hayli kabarık kitapların yazarları da -hemen hemen tamamı- hep yabancıdır. “Kürt Türkleri” konusunda eser vermiş Avrupalı sözde bilgin ve seyyahların bazılarının ve özellikle “Sovyetler”in kendi çıkarları doğrultusunda, Türk Milletini bölmek ve parçalamak amacını güderek konuya yaklaşım gösterdikleri herkesin malumudur. Yine bu güçlerin Kürt Türkleri’ni diğer Türk boylarından farklı bir şekilde, yani ayrı bir “milliyet”miş gibi tanıtmaya ve onları “Hind-u Avrupai” (Ari) bir köke dayamaya, -olanca güçleriyle- gayret sarf ettikleri gözden kaçmamaktadır.

Bu siyasi amaçları güdenlerin dışında bazı sözde bilginler de, tarih boyunca Türk saldırılarına uğramaktan doğan şuuraltı bir düşmanlık duygusundan kendilerini kurtaramadıkları veya önceleri bu tesir altında yazılmış eserlere kapıldıkları sık sık görülmektedir. Bir kısmı da Kürttürkleri’nin sosyal yapısına, folkloruna, konuştukları lehçeye, dini inançlarına v.s. gibi hususiyetlerine vakıf olmadıklarından, konuyu değerlendirmede hataya düşmüşler ve böylece meseleyi karmaşık bir hale sokmuşlardır.

V.Minorsky, şu hususa işaret ediyor; “Sistemli tetkikler, Kürt adı ile örtülen bir tabaka altında birçok eski kavimlerin varlığını ortaya çıkaracaktır”. Gerçekten de bugün Kürt adı altında anılan çeşitli Türk toplulukları mevcuttur. Bunları hiçbir ayırımı yer vermeden, umumi olarak “Kürt” adıyla ele almak, onları yakından bilmemenin, tanımamanın sonucudur. Böyle bir yaklaşım tarzı, cahilce olduğu kadar, meseleyi de büsbütün çıkmaza sürüklemekten başka bir mana ifade etmez.

Bir uruğun, bir boy ve kabilenin, yada kavmin kökünü, o topluluğun yalnızca adı üzerinde yapılacak yaklaşımlarla ortaya çıkarmaya kalkmak, her zaman için hatalı sonuçlar verir. İşte “Kürt” sözü üzerinde şimdiye kadar ilim aleminde yapılan hatalı araştırmalar, buna en güzel bir misaldir. Bildiğimiz kadarıyla, şimdiye dek yapılan bütün araştırmalarda, Kürttürkleri tek bir toplum olarak ele alınmış, bunun için de yanlış sonuçlara varılmıştır. Karanlıklar içinde bulunan, çözümü gereken pek çok mesele; böyle yaklaşımlardan elde edilen yanlış bilgilerle, ne yazık ki aydınlığa çıkarılamamıştır.

Rus yazarı Bazil Nikitin’in “Kürtler” isimli kitabına bir “önsöz yazan Louis Massignon, bu gerçeği açıkça itiraf ediyor:

“Kürt konularıyla uğraşan bir dizi uzman, yarım yüzyıldan beri bu konularda yöntemli bir incelemeye girişmiş olmakla birlikte, Kürdistan’ın ne olduğu henüz iyice bilinmemektedir.”

Aynı görüşleri , V.Minorsky’de dile getirmektedir. :

“Kürtler, Ön Asya’da yaşayan bir kavim, bunların yaşadıkları yerler bir çok seyyahlar

tarafından gezilmiş. Kürtler'i dil, tarih, etnografya v.b. bakımdan tetkik eden bir çok eserler ortaya konulmuş ise de, umumi mahiyette bir tetkik henüz yapılmamış bulunduğu gibi, esasen elde mevcut malumatın dağınık ve eksik bir mahiyet arz etmesi ve araştırmacıların kullandıkları usullerin birbirine uymaması, böyle bir tetkiki güçleştirmektedir."

Türk'ün dışında, ayrı bir "Kürt Milleti" yaratmaya çabalayanlardan M.Emin Zeki'de endişesini saklayamamaktadır:

"Kürtler'e ait bugüne kadar elde edilen eski eserler bize kesin bir bilgi verememekte, ancak bazı kuşkuları giderebilmektedir."

İngiliz yazarı William Aegleton'un Kürttürkleri'ni ayrı bir "milliyet" olarak telakki eden hayalperestler için yaptığı şu tespit, gayet ilgi çekicidir:

"Bunlar, 'Kürt' olarak kimliklerini arayıp bulmaya çalışıyorlardı. Ne var ki, tarih kitaplarında karışıklıklardan ve çelişkili sözlerden başka bir şey bulamıyorlardı..." diyen yazar, daha sonra şunlara yer veriyor:

"Gerilere gittiğimiz taktirde, Kürt'ün kimliğini tam inandırıcı biçimde ortaya koymanın güç bir iş olduğunu görürüz... Romantik hayal gücü geniş olan bazı tarihçiler, adları 'Kürt' kelimesine yakın olan yada bazı harfleri değiştirilince bu yakınlığı ortaya çıkan ve soyları tükenmiş olan halklar ile, bilinmeyen ülkelerdeki beldeler arasında Kürt'lerin kökenini araştırıp duruyorlar."

Anlaşıldığı üzere "Kürttürkleri" konusu, doğuda ve batıda pek çok araştırmacıyı bir hayli meşgul etmiş bir konudur. Meseleye umumi açıdan bakıp fikir yürütenlerin kısa bir zaman sonra, kendilerini çıkmaz bir yolda bulup işin içinden çıkamadıklarını itiraf eden tarihçi ve dil bilimcilerin sayısı az değildir. Hatalı yaklaşımlarla konuya girip, sonra da büyük bir hayal kırıklığına uğrayanların gözünde bu mesele, artık bir "muamma" haline gelmiş, çözümlenmesi güç bir "kördüğüm" oluvermiştir.

Aslında bu; halledilemeyecek, çözümlenemeyecek bir mesele değildir. Ve hiç de, çözümünde zorluk çekilecek bir tarafı yoktur. Yeter ki, bu sayın araştırmacılar samimi ve dürüst olsunlar. "Mesele"ye, ülkelerin çıkarları açısından bakmasınlar ve ilmi hakikatleri bir takım menfaatlere kurban etmesinler.

Bu hususlara uyulduğu taktirde, Kürt "muamma"sının veya "kördüğüm"ünün çözülmemesi için her hangi bir sebep göremiyoruz.

Her şeyden önce, "tartışmasız" olarak kabul edilmesi gereken iki nokta vardır:

- 1 "Kürt" unsurunu, Türk kültürü tarih ve medeniyeti dairesi dışında aramak anlamsızdır. Eski çağların karanlıklarında veya "Hind-u Avrupai" topluluklar yada "Sami ırkı"na mensup kavimler içinde "iz" kovalamanın, boş bir hayalden başka bir şey olmadığı artık bilinmektedir. Gerçek budur ve bunu herkes kabullenmek mecburiyetindedir.
- 2 "Kürt" adı ile umumi olarak adlandırılan ve ancak farklı özellikler taşıyan Türk boylarını; mesela, Guran, Lur ve Zaza Türkleri'ni ayrı ayrı ele almak gerekmektedir. Daha açıkçası "Kürt" adıyla bilinen bütün aşiret ve kabilelerin tek tek incelenmesi lüzumu hasil olmaktadır.

İşte, Zaza Türkleri özellikle ele alınıp araştırılması gereken mühim "konu"lardan biridir.

Şimdiye kadar, "unutulmuş" veya "ihmal edilmiş" diyebileceğimiz Zaza Türkleri konusunu gündeme getirip, "mesele"nin, çözümü veya aydınlığa kavuşturulması yolunda atılacak adımlarla, "ilim" adına bir hayli mesafe kat edilebileceğini belirtmeye, bilmem lüzum var mı?

Bu araştırmada, iki Türk boyu olan Zaza ve Kırmançları inceleyeceğiz.

Amacımız, Zaza Türkleri ile Kırmanç Türkleri arasındaki mevcut farklılıkları gayet belirgin bir şekilde ortaya koymaktır. Çeşitli yönlerden birbirlerinden tamamen ayrı bu iki Türk boyunu bu açıdan incelemek, Türkiye'de ve dünyada ilk defa olmaktadır. Bu da bize nasip olmuştur. Yüce milletime, bir küçük hizmetimden dolayı kendimi mutlu hissediyorum.

KÜRT TÜRKLERİ'NİN MENŞEİ

Türk'ün dışında "Kürt" genel adıyla ayrı bir "milliyet" oluşturmaya çalışıp, bu yönde çaba sarf eden ayrımcı çevreler, öteden beri kendilerine bir "tarih"(!) yaratma lüzumunu hissetmişlerdir. Bu grupların ileri sürdükleri iddialar, başlıca iki kaynakta toplanmıştır. Birincisi, M.Emin Zeki'nin "Trih-i Kurd-u Kurdistan" (Kürt ve Kürdistan Tarihi), ve ikincisi de, İhsan Nuri'nin "Tarih-i Rişeyi Nejad-i Kurd" (Kürtlerin Asıllarının Tarihi) adlı kitaplardır.

Söz konusu çevrelerin "tarihimiz" dedikleri hikayelerin ne olduğuna kısaca değinmek istiyoruz.

Adı geçen kaynaklarda; milattan önceki tarihlerde Mezopotamya'da tarih sahnesine çıkmış ne kadar topluluk varsa, hepsinin "Kürt" olduğu ileri sürülmektedir. Mesela isimleri tarihlerde anılan; Sumer, Subari, Asur, Guti, Lulu, Kusi, Kasit, Mitani, Nayri, Muşki, Halti, Mannai, Urartu, Cyrtii (Kyrti/Kur-ti-i), Kimmer, Saka, Kardü, Med, Pers, Sasani v.s. gibi kavimler, bu kaynaklara göre tamamıyla "Kürt" idiler. İ.Nuri ise kitabında, İran destanlarına konu olan efsanevi padişahlardan "Cemşid" ve "Feridun" dahil, gelmiş geçmiş bütün İran (Fars) sultanlarının ve hanedanlarının (Kiyumersiler, Ahamendiler, Medler, Pehleviler, Persler, Sasaniler v.s.), "Kürt soyundan" olduklarını ileri sürmektedir.

Yine İhsan Nuri, "Ermeniler" in de "Hristiyan Kürt" olduklarını ne yazık ki, yazabilmiştir.

Aynı yazar, daha da ileri giderek "Zerdüşt"ün bir "Kürt Peygamberi" olduğuna, keza "Nemrut"un da Kürt asıllı olup, isminin ("Nemrut") Kürt lehçesinde "ölümsüz" anlamına geldiğine değinmektedir. "Hazreti İbrahim" (a.s.)'in dahi "Kürt" olduğunu ileri süren yazar, delil olarak, İbrahim Peygamber'in babası kabul edilen "Azer" in isim olarak manasının Kürtçe de "ateş" i ifade ettiğini belirttikten sonra, çizmeyi daha da aşarak, Hazreti İbrahim'in neslinden olan, Allah (c.c.)'in son elçisi, ahir zaman peygamberi Hazreti Muhammed (s.a.v)'in bile "Kürt" asıllı olduğuna işaret etmektedir.

Bir başka ayrımcı kaynak da, "Nuh Peygamber" in "Kürt" olduğunu iddia etmektedir. İddia sahipleri; Nuh (a.s.)'un bizzat Kürt olduğunu, adının ("Nuh") Kürtçe'de "yeni" anlamına geldiğini, gemisinin oturduğu yerin adı olan "Cudi" nin de Kürtçe bir söz olduğunu, bunun Kürtçe'de "cih di" şeklinde geçtiğini ve "yer buldu" anlamını verdiğini beyan etmektedirler.

Doğrusu, bu gibi iddialarla ne elde edileceği, nereye varılacağı merak konusudur.

Bütün semavi dinlerde Nuh Aleyhisselam, "İkinci Adem" olarak kabul edilir. İnanca göre; Nuh (a.s.) ile birlikte dünya yeniden kurulmuştur. Gerek yeryüzünde mevcut bulunan ve gerekse tarihe gömülüp varlıklarından artık eser bile kalmayan bütün kavimler, kısacası bütün beşeriyet (insanlık); Nuh (a.s.)'un üç oğlu olan Sam, Ham, Yasef'ten türemişlerdir.

Hayalcilerin yukarıda naklettiğimiz iddiasına dönelim tekrar. Bir an için, Nuh Peygamber'in "Kürt" olduğunu farz edelim. O zaman ne olur? Gelmiş geçmiş bütün dünya milletlerinin, kavimlerinin, daha açıkçası yaşayan-yaşamayan bütün insanların "Kürt" olması gerekir. Değil mi?

İşaret ettiğimiz gibi, Kürttürkleri'nin menşei hakkındaki yakıştırmalar, siyasi amaç güden çevrelerden gelmiştir. Bunlar, Kürttürkleri'ni Türk'ten uzak tutmak için her yolu denemişlerdir. Adeta; "Türk" soyundan olmasın da hangi soydan olursa olsun zihniyeti içerisinde, soy kökü bulacağız diye, Türk Dünyası'nın dışında her yerde arayış yapmışlar, İskandinav ülkelerine kadar uzanmışlardır. Ancak, elde ettikleri şey ise, sadece bir "sıfır" dir. Çünkü her şeyden önce, konuya yaklaşımlarında samimi değildiler ve dürüstçe davranmıyorlar. Bu şekilde hareket ettikleri için de, işin içinden çıkamıyorlar, "çıkamaz" lardan bir türlü kurtulamıyorlar.

"Giriş" te de belirttiğimiz gibi; Kürttürkleri'ni Türk kültürü tarih ve medeniyeti dairesi haricinde aramak boşunadır ve saf edilen emeğe de yazıktır. Hakikatleri kabullenmekten

başka çıkar yol yoktur. Çünkü güneş balçıkla sıvanamaz. Her şey meydandadır ve apaçıktır...

Asıl mevzua geçmeden önce, pek çok kişiyi ister istemez tereddütler içinde bırakan ve kafalarda soru işaretlerinin yer etmesine yol açan bir hususa açıklık getirmek istiyoruz. Şöyle ki:

Selçuklular'dan önceki devirlerde acaba Anadolu'da Türk unsuru var mıydı?

Yapılan araştırmalar, Oğuzlar'dan çok önceleri esaslı Türk unsurları olan Su (Saka)lar'ın, Sabir (Subar)ler'in, Kimmerler'in, İdil (Volga) Bulgarları'nın, Hunlar'ın Doğu Anadolu'yu iskan ettiklerini, yine Kars ve Van taraflarında görülen Bulgar kütelleri ile Peçenek kıt'alarının bu topraklara gelerek bölgeyi bir Türk yurdu haline getirdiklerini göstermektedir.

Macar bilginlerinden Prof. Dr. Lászlo Rasonyi'nin şu tespitleri de bu doğrultudadır:

"Yazılı tarihlerden önce de, binlerce yıl önce Çin'de, Hindistan'da, Mezopotamya'da, Anadolu'da ve Orta Avrupa'da öyle kültür unsurlarına rastlanır ki, bunların hareket noktasını steppe (bozkır) kültüründe, yani Türkler'in cetleri arasında aramak gerekir. Ancak bu zamanda onlara henüz "Türk" denmiyordu."

Tarih sahnesine çıkan ilk Türk kavmi bilindiği gibi Su (Saka)lar'dır. Bazı kaynaklara göre Su (Saka) Türkleri, M.Ö.7000 ile 625 tarihleri arasında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kurdukları imparatorluğun sınırları ise; Çin hududundan, Afganistan, Kafkaslar, Anadolu, İran, Suriye, Filistin ve Mısır kapılarına kadar uzanmaktaydı.

Günümüzde, ilim adamlarının üzerinde ehemmiyetle durdukları konu, Kürttürkleri'nin Sakalar'ın ahfadı olabilecekleri konusudur. Bizce de en isabetli görüş budur. İncelememiz bu yönde sürecektir...

Tarihi kayıtlara göre; Azak denizi çevresindeki Kimmerler'i yurtlarından çıkarıp kovalayarak ilerleyen atlı-göçebe Saka Türkleri, ilk önce M.Ö. 680 yıllarında Kafkas geçitlerinden aşır Kür Irmağı boylarına yayıldılar. Arkasından gelen yeni ve daha güçlü Saka göç kolları Aras boylarını da ele geçirip Urmiye gölüne varınca Azerbaycan'a yerleştiler. Az sonra da bütün Anadolu, Suriye ve Filistin'e yayılarak, İran'ı da haraca kesip kendilerine bağladılar. Doğuda Çin'den batıda Tuna boylarıyla Karpatlar'a , kuzeyde Sibir'den, güneyde Mısır kapısı Sina'ya değin Asya ve Avrupa topraklarına hakim olarak; dünyanın bilinen en ulu ilk geniş imparatorluğunu kuran Sakalar'a Asurlular "Aşkuzai/Askuzai" ve "İşkuza", bazen de "Asagarta/Sakarta/Zakarti/Zakruti/Zikirtu"; Yahudiler'in Tevratında "Aşkenaz"; Eski Yunanlılar "Scythe" (İskit), hükümdarlar boyuna "Sokolot" ve sonraları "Sak/Saka" ; İranlılar "Saka"; Hintliler "Sakya" ve Çinliler de -hükümdarlar sülalesine göre- "Su" ve "Se" diyorlardı. Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-ı Lügati't Türk"ünde anıldığı gibi, Tanrı dağlar bölgesindeki "Şu/Su" sülalesi, M.Ö. 8. yüzyıldan beri Sakalar'ın hükümdarlar sülalesi idi.

Herodot'un anlattığı gibi, bütün Asya'ya hakim olan Sakalar'ın en güçlü ve en ulu hükümdarları Madova/Madyes (Afrasyab/Alp Er Tunga) adlı cihangirleri M.Ö. 625 yıllarında İranlılar tarafından Urmiye gölü yanında maiyetiyle birlikte hile ile öldürülmüştü. Bunun üzerine başsız kalan Sakalar'ın Ön Asya hakimiyeti sona ermiş, kendilerini toparlayan uruklar Aras boylarına çekilerek, Kafkaslar üzerinden ana kolla bağlılıklarını sürdürmüş; saldıran İran'lı Med orduları karşısında yolları tutulup çekilemeyenlerin, Dicle solunda, Zap suları ile Van Gölü arasındaki çok dağlık ve balkanlık bölgede tutunarak, "Karduk" ismiyle yad edilip bugünkü Kürttürkleri'nin ataları oldukları, çok kuvvetli belgelerle sabittir.

Bugünkü Kürttürkleri'nin meskun buldukları bölgeler, eski çağlarda hep Sakalar'ın yurdu olarak adlandırılmıştır. Yunanlı tarihçi ve coğrafyacı Arrianos'un İskender çağında "Sakasin" diye andığı Ağrı Dağı, Gence ve Gökçe göl çevresindeki Sakalar kolunun yurdunu, Amasyalı tarihçi Strabon (M.Ö. 60- M.S. 20) "Sakasen", Romalı tarihçi Plinius (MS. 23-79) "Sakassun" ve M.S. 150 yıllarında eserini yazan Yunanlı coğrafyacı Potelemeus'da "Sakapen" diye tanıtır.

Ermeni tarihçisi Khorenli Movses, "Hayasdan (Armenya) Tarihi" adlı eserinde (Süryani Mar Abas Katina'nın "Eski-Armenya ile Var-Arsak Tarihi"nden naklen); Gökçe göl çevresiyle doğuda Hazar denizine değin Aras boylarının ilbeğliği verilen yerli hanedana "Si-Sak" (Hükümdarlar soyundan "Su-Saka"ları) veya "Si-Uni" (Si-Hanedanı) denildiğini; İranlıların

ise, daha gerçek şekliyle "Si-Sakan" (Si-Sakalar'ı) adını verdiklerini bildiriyor. Bir başka Ermeni tarihçisi Vardabed Egiş Elize, "Mamikonlu Vardan ile Armenyalılar'ın Savaş Tarihi" isimli eserinde; Kafkaslar kuzeyinden aşip (M.S. 445 yılında) gelen Hunlar'ın (Aras-Kür ortası ile aşağılarını içerisine alan) "Ağwan-Eli" (Albanya) ülkesindeki "Bala-Sakan'a başbuğlarıyla birlikte yerleştiklerini bildiriyor. Khorenli'de, "Udi" eyaletinin komşusu olarak 413 yıllarında, İncil'in yerli dile çevrilmesi sırasında da (Kür'ün sağ kolları boyunda) "Bala-Sakan" (Küçük Sakalar) sancağı anlatılıyor.

Yukarıdaki Ermenice kaynaklarda anlatılan "Bala-Sakan" sancağı, Doğu-Karabağ'da ve Gence'nin güneydoğu yanında bulunuyordu ki, göçebeler için en güzel bir kışlak yer sayılırdı.

645'deki ilk İslam fethinden 1597'de "Şerefname"nin yazılışına değin Aras-Kür/Aran Ülkesi'nde , eski Sakalar'ın torunları olan göçebe Kürttürkleri'nin tanındığını görmekteyiz. Kuzeylerindeki Dağıstan-Macar Kürtleri gibi ana dillerini bırakmadan, "Türkçe" konuştukları anlaşılabilir Kürt-Aras/Aran Kürtleri, Ortaçağ'da iki yerli ve bir de göçmen sülale çıkardıkları için bile ayrıca incelemeye değer. Müslüman "Şeddadlılar" ile "Eyyublular" ve Hıristiyan "Kolu Uzunoğulları" gibi üç ünlü sülale, Saka Türkleri'nin torunları olan bu Kür-Aras Kürtleri'nden çıkmıştır.

Ünlü İslam bilgini Belazuri (...?-897), "Fütühü'l Büldan" adlı eserinde; 645 yılındaki Arap fetihlerini anarken, yerli kaynaklara da dayanarak, Arap ordusunun; "Sakasın/Sagasın", "Moski-Van", "Ud(Udi)" gibi sancak ve kasabaları kolayca zaptettiğini, ancak bu arada, (Doğu-Karabağ'da bulunan) "Ekradü'l Bala-Sacan" (Bala-Sakan Kürtleri) denilen göçebelerin Araplar'a karşı koyup savaştıklarını yazmaktadır.

Kendilerini, 5. yüzyılda Avrupa'ya hakim olan Hun Türkleri Hükümdarı Atilla'nın torunları sayan ve Macarlar'dan önce Erdel (Transilvanya) bölgesine yerleşmiş olup bugün Macarca konuşan "Sekel" (Saka'lı) Türkleri arasında da bir "Kürt" topluluğu yaşamıştır. Barabàs Samuş, "Székely Oklevéltár" isimli kitabında, 1505 yılında "Sekeller" in Medgyes" (Medyeş) oymağının bir tinesi olan "Kürt"ler'in tanındığını bildirmektedir. Prof. Dr. László Ràsonyi'de "Sekel"ler içindeki Kürttürkleri'nin mevcudiyetinden bahsetmektedir.

Bu açıklamaların ışığı altında, pek çok kişiye "karanlık" gibi gözükken ve aslında hiç de öyle olmayan Kürttürkleri'nin ilk çağlardaki durumunu veya menşeiini daha açık bir şekilde aydınlığa çıkarmak için; "Saka-Kürt" ilişkisine dair, üzerinde durduğumuz birkaç önemli nokta daha vardır.

Bilindiği gibi Kürttürkleri'ne Ön Asya'da, M.Ö. 7. yüzyılda Sakalar'ın Kafkaslar üzerinden Aras ve Dicle boylarına yayılmalarından sonra rastlanılmaktadır. İslam tarihi coğrafyası üzerinde otorite olarak gösterilen V.Minorsky, Kürttürkleri ile ilgili olarak Brüksel'de 1938 yılında yapılan "Milletlerarası 20. Müsteşrikler (Doğubilimciler) Kongresi"nde, "Kürtler'in Med-İskit (Saka) menşei"nden geldikleri yolundaki tebliği ile İslam Ansiklopedisi'nde yer alan "Kürtler" isimli yazısındaki fikrini düzeltmiş ve "Kürt" adına Ön Asya'da M.Ö. 7. yüzyılda Saka/İskit göçünden sonra tesadüf edildiğini belirtmiştir.

İhsan Nuri'de ; "Kürtler'den söz eden bazı tarihçiler, Kürtler'in M.Ö. 650 yılında Kürdistan'a gelmiş olabileceklerini belirtirler" demektedir.

Ermeni tarihçileri de Kürttürkleri'nin menşeiini "Saka/İskit" Türkleri'ne bağlamaktadırlar. Bu hususa dair düşünceleri şöyle :

"Hazar denizinin ötesinde bulunan ve Türk diye adlandırılan İskitler (Sakalar), kitle halinde Pers ve Medya ülkesine akın ettiler, birçok yerleri ele geçirdiler ve buradaki inançları benimseyerek din ve dil yönünden onlara (Pers ve Medler'e) benzediler. Bunlar arasından birçokları Med prensleriyle birleşerek Karduklar'la Mosklar'ın sınırları içindeki Ermenistan'a akın ettiler, bu ülkeleri ele geçirdiler ve buralara yerleştiler.

Arşak Safrastyan adlı bir Ermeni de, Londra'da Kürttürkleri hakkında yazdığı İngilizce kitabında, bunların atalarının "yaman savaşçı İskit okçuları" olduğunu, itiraf etmiştir.

W.E.Allen, "Gürcü Kavminin Tarihi" adlı eserinde, Kürttürkleri hakkında şu hükmü veriyor:

"Kürt adı; dağlarda yaşayan ilkel ve karışık bir ırktan bir grup aşireti kapsar. Bu aşiretler, muhakkak ki bünyelerinde İskit ve Kimmer istilaları çağından kalma bir takım

unsurların torunlarını taşırlar. Ve Ksenofon'un Fırat'la Aras'ın yukarı vadilerindeki aşiretlere verdiği "Karduk"lar adı, bu adın çeşitli biçimleri arasındaki tarihi bağı gösterir.

"Karduklar" adı ile anılan topluluk, bilindiği gibi Sakalar'ın bir koludur. Bunlardan ilk bahseden Yunanlı Ksenofon'dur. Ksenofon M.Ö. 401 yılında, gördüğü bu Türkler hakkında bize çok kıymetli bilgiler vermektedir. Ksenofon'a göre "Karduklar", İranlılar'a son derece düşman olup, dil, giyim-kuşam ve silahlar bakımından da İranlılar'dan tamamen ayrı özellikler taşımaktadırlar. Karduklar'ın İranlılar'a olan bu düşmanlığı, belki de Saka-İran mücadelelerinden ve daha çok, bu mücadeleler sırasında bir hileye kurban giden Sakalar'ın başbuğu Alp Er Tunga (Afrasyab)'nın öldürülmesinden (M.Ö.625) ileri geliyordu. Ne olursa olsun, akla gelen budur ve muhtemelen -Ksenofon'un da dediği gibi- Karduklar'ın İranlılar'a karşı uyguladıkları imha hareketi, evveliyatın temelinde yatan intikam eseridir.

Ksenofon'un beyanına göre; Karduklar'ın en iyi silahları yaydır. Bu yayların uzunluğu da aşağı yukarı üç kol uzunluğundadır. Hele ok atmada çok mahirdirler ve her ok atışlarında sol ayaklarıyla basarak kirişi ta yayın sonuna kadar çekerlerdi. Attıkları oklar iki kol uzunluğunda idi...

Dikkat edilecek olursa, "yayı sol ayakla gererek ok atma" adeti, İskit/Saka'larda görülmektedir. Karadeniz kuzeyindeki İskitler'den kalma M.Ö. 4. Yüzyıla ait bir gümüş tabak üzerinde, atçı bir kavme mahsus kemerli çekmen (ceket) ve gövdeye sıkıca gelen uzun pantolonla uzun saçlı erkeklerden birinin sol ayağının yardımıyla yayı kurduğu resmedilmiştir. Şayet Sakalar'ın Ön Asya'ya akınlarından sonra, Karduklar'ın tarih sahnesine çıktıkları göz önüne alınacak olursa, bunların Sakalar ile birlikte, bugün Türkistan diye anılan Orta Asya'dan geldikleri anlaşılır. Günümüzde dahil Doğu Türkistan'da kadim bir Türk boyu "Kurtuk" adını taşıırken, Tiyaşan'ın güneyinde "Karduk" isimli bir Türk köyünün mevcudiyetinden de haberdarız. Kelime olarak, Karduk (k) Türkçe'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu, "zemheri sıralarında su üzerinde yüzen fındık büyüklüğündeki buz parçaları" şeklinde izah etmiştir. Karduk Türkleri'nin torunları olarak gösterilen bu günkü "Kürt" boyunun isminin de Türkçe'de, "yatkın kar", "sertleşmiş kar" anlamına geldiği ileri sürülmüştür. "Karluk" (Karlı, Karlık) adıyla yad edilen bir Türk zümresini de burada zikretmek yerinde olur. En eski Saka ("Su")lardan kopup gelerek Mezopotamya'da üstün bir medeniyet yaratan "Sumer" Türkleri'ne ait, yaklaşık M.Ö. 2000 tarihli iki eşik taşında geçen "Kar-da-ka" memleketinin ismi de, doğrusu anılmaya değer. Driver'e göre, "Kar-da-ka" memleketi, Van Gölü'nün güneyindeki "Su taifesi"nin yanında bulunuyordu. Şerefname'de Bitlis bölgesinde bir "Suy Kalesi"nden bahsedilir. Sakalar'ın en eski ve asıl adının "Su" olduğunu hatırlayacak olursak, bu bilgiler bize Kürttürkleri'nin ataları olarak kabul edilen "Karduklar"ın Türklüğü hakkında önemli ipuçları veriyor.

"Ayrıcalık" davası güden çevrelerin de Kürttürkleri'nin menşeyini "Sakalar"a dayandırmaları, üzerinde önemle durulması gereken bir husustur.

Prof. Reşit Yasemi, "Mecelle-i İran" daki (9.sayı) "Dillerin Dirilişi" başlıklı makalesinde şunlar yazıyor:

"Doğubilimciler" Kurti(Cyrty)'lerin yurdunu İran'ın doğusu diye gösteriyorlar. Bu taifenin ilk bölümünün İran'ın doğusundan geldiğini ve Sakarti (Sakalar) olduğunu, bunlara Asurlular'ın 'Zakruti' dediğini belirtiyorlar.

İhsan Nuri'de bu görüşe içtenlikle katılıyor ve şöyle diyor:

"Kurtiler'in en cesur taifesi olan 'Zakruti'ler, 'Sakarti'lerin adını andırır ve 'Sakarta-Zakarta-Bakarta' adları benzerlik gösterir. Bu Sakartiler, Kurti (Cyrty)ler'den idiler. Yerleri İran'ın doğusu olarak gösterilir. Hangi tarihte Zagros dağlarından geldikleri tam olarak bilinmiyor. Zagrosların doğu eteklerinde ve Erbil yöresinde yerleşmişlerdi. Adlarını da Zagros dağlarına vermişlerdir. Zagros, Zagrut adları birbirinin hemen hemen aynıdır.

Guti, Kusi, Mitani v.s. gibi toplulukların Kürttürkleri'nin ataları oldukları görüşü üzerinde ısrarla duran İhsan Nuri, bunların da menşeyini Saka Türkleri'ne dayandırıyor ve şunları vurguluyor:

"Acaba, Kürtler'in ataları olan Gutı, Kusi, Mad ve Mitaniler, Pars taifesiyle aslında Sakalar'dan mı idiler? Eskiden Sakalar'ın sınırı Türkistan ve Moğalistan'ın doğusunda ve

Afganistan'ın güneyinde, şimdiki İran'da Mazenderen denizinin batısında diye gösterilmiştir. Aslında Toroslar'a dek uzanmıştır.

E.Herzfeld, "Asagarta" dediği "Sakarta" (Saka)lar'ı "Kürtler"in ataları saymaktadır.

Bazil Nikitin'de; "Sagartalar, önce Seistan (Segistan-Sakaistan)da yaşıyorlardı.. Bunların adı bir 'gart' unsuru taşıdığına göre belki de bunu, tahlil edilen (Kardu, Kurti v.s.) benzeri köklere yaklaştırmak mümkündür" demektedir.

Yine Bazil Nikitin, Asurlular'ın Kimmerliler ve İskitler (Sakalar) için "manda sürüleri" tabirini kullandıklarını zikretmektedir. Dikkate şayandır ki, Sakalar/İskitler'in günümüzdeki torunları olarak kabul edilen Kürttürkleri'nin konuştuıkları lehçede kullanılan "sak" kelimesi, "manda yavrusu" anlamına gelmektedir. Bu çok enteresan bir benzerliktir. Yine Kürttürkçesi'ndeki "sakol" kelimesi de, "çelimsiz, zayıf, değersiz hayvan" manasında kullanılır.

Sibirya'nın kuzeyinde yaşayan Yakut Türkleri, bugün bile kendilerine "saka" derler. Cengiz Han'ın ilk dayandığı kabilelerden biri de "sakait" adını taşıyordu. Altaylar'da yaşayan "sakay" adlı bir Türk kabilesinin varlığı da bilinmektedir. Aristov, bu "sakay" kabilesi ile Kırgız Türkleri'nin "sakay" boyunu, eski Sakaylar'dan arta kalan oymaklar olarak kabul etmektedir.

Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar olan geniş sahada ve Kürttürkleri arasında, "sak" veya "saka" adı yahut bunun ekler almış şekilleri yada bu ismin bozulmuş hallerini, yer adı olarak gördüğümüz gibi, aşiret isimlerinde de görmekteyiz.

"Van Tarihi"nde zikredildiğine göre, "Celali" diye adlandırılan kabilelerden biri "Sakan" adını taşımaktadır. Kürttürklerini etraflıca anlatan "Şerefname"de, "Şakaki" adıyla bir aşiret zikredilir. "S", "Ş" değişimi ile bunun "Sakaki" yada "Şakaki" olması muhtemeldir. Osmanlı arşivlerinde de zikredilen bu aşiretin iskan ettiği yerler şöyle gösterilir: Kilis, Diyarbakır, Erzurum, Musul, Halep, Çıldır, Hısn-ı Keyf Sancağı (Diyarbakır Eyaleti), Aksaray Sancağı, Kars, Van Eyaleti, Hakkari Sancağı, Mardin, Rakka, Ergani (Diyarbakır). Günümüzde, bu aşiretin bir bölümü Van dolaylarında meskun iken, büyük bir kısmı da İran topraklarındadır. Meşhur Simko İsmail Ağa'nın mensubu ve reisi bulunduğu aşiret buydu. Yine bu aşiretin Tunceli'nin Pertek ve Çemişkezek İlçelerinde "Şekakan" adıyla anılan kolları bulunmaktadır.

Şerefname'de zikredilen bir diğer aşiret de "Sekran"dır. Tunceli'de bu adı andıran bir "Sekaran" (veya "Zekaran") aşireti mevcuttur.

İran'daki aşiretlerden biri "Sekur" adını taşıyan, küçük Lor aşiretlerinden bir kabile de "Sekevend" adıyla yad edilir. Farsça "-vend" eki kaldırılırsa, "Seke" kalır ki, "Saka" ile aynıdır. Ayrıca "Sekili" aşireti de, daha önce sözünü ettiğimiz "Sekel"lerin hatırasını saklar

Osmanlı arşivlerinde de "Saka" adının değişik şekilleriyle yad edilen bir hayli aşiret ve cemaat vardır. İşte birkaç misal:

Sekatelli (Sekatellü) : Mardin Sancağı, Rakka Eyaleti,(Ekrad-Kürt-Taifesinden).

Sekenli (Sekenlü) : Rakka, Diyarbakır, Erzurum, Kaş Kazası (Teke Sancağı) , (Ekrad-Kürt- Taifesinden).

Seker (Sekerli, Sekerlü) : Halep, Maraş, Kiğı Sancağı (Erzurum Eyaleti)Yeni İl Kazası (Sivas Sancağı),(Türkmen Kürd'ü Taifesinden).

Sakamehmedli (Sakamehmedlü) : Zülkadriye Kazası (Maraş Eyaleti), Tarsus Sancağı (Yörükhan Taifesinden).

Sakaratlı (Sakaratlü) : Günyüzü Kazası (Hüdavendigâr Sancağı), Kırşehir Sancağı, (Yörükhan Taifesinden).

Sakcalı (Sakcalu) : Maraş, Kırşehir ve Bozok Sancakları, (Yörükhan Taifesinden).

Saklı (Saklu) : Gelibolu Sancağı

Sake : Dimetoka Kazası (Paşa Sancağı)

Şerefname'de "Sakaman" hükümdarlarından söz edilir ki, bu "Sakaman" bugün Tunceli'de bir nahiyedir ve "Sağman" adını taşımaktadır. "Sakaman"ın "-man"ı mübalağa

ekidir. "Karaman, şişman, kocaman" v.s. gibi. Önündeki "Saka" ise, bildiğimiz "Saka"nın kendisidir. Yine Erzincan'da ve Erzurum'da "Sekman" adıyla yerler vardır.

Siirt'te "Saka", Ahlat'ta "Sak", Muş'ta "Sakavi", Bingöl'de "Sakaviran", Artvin'de "Sakalar", Tunceli'de "Sakarar", Palu'da "Sekarat", Diyarbakır'da "Sakar", Bismil'de "Seko", Lice'de "Sağatan"(Sakatan), Hakkari'de "Sekan" v.s. gibi köy isimleri hep eski Saka Türkleri'nin günümüzde yaşayan bakiyeleri olarak kabul edilir

ZAZA TÜRKLERİ'NİN MENŞEİ

Türk Milleti'ni meydana getiren boylar ve oymaklar zincirinin halkalarından birini teşkil eden Zaza Türkleri hakkında, maalesef bugüne kadar ciddi bir inceleme yapılmamıştır. Hakkında en az şey bilinen Türk topluluğu da budur. Diğer Türk boyları üzerinde yapılan bunca derin araştırma ve incelemelere rağmen, Zaza Türkleri konusu her nedense kimsenin ilgisini çekmemiştir. Buna "ihmalkarlık" da denebilir. Aslında öncelikle ele alınıp incelenmesi gereken -belki de en mühim- mesele budur.

"Zaza Türkleri" konusunu Türkiye'de ilk defa ele alıp ilim alemine tanıtan kişi, merhum Nazmi Sevgen Bey'dir. Yazar 1937'lerde bizzat yerinde yaptığı inceleme ve tespitlerle çok önemli malzeme elde etmiş ve yayınlamıştır. Ancak bu malzemenin ağırlık noktası folklorik ve sosyolojik faktörler üzerinedir. Araştırma, umumi olarak bu çerçevede içinde işlenmiştir. İhtiva ettiği ana fikir, Zazalar'ın kesinlikle "Türk Menşeli" olduğu yönündedir. Fakat, "Tarihi Menşe" ile ilgili olarak verilen bilgiler, çok az ve yetersizdir. Zaza Türkleri'nin menşesini "tarih" açısından açıklığa kavuşturmanın ezikliği içinde bulunan yazar, nitekim 1969'larda kaleme aldığı bir yazısında, bunu gayet açık bir ifade ile belirtmek mecburiyetinde kalıyor ve şöyle diyor : "Zazalar'ın Dersim (Tunceli)bölgesine ne zaman geldikleri bilinmemektedir".

Bazı çevrelerce Zaza Türkleri, hiçbir incelemeye tabi tutulmadan, adeta peşin bir hükümlerle özellikle de art niyetli kimseler tarafından kasıtlı olarak "Kürt" mefhumu içinde mütalaa edilmişlerdir. Oysa bu hüküm, biraz sonra da ele alınacağı gibi, tarihi realite ile tam bir tezat teşkil etmektedir. Şu kadarını söyleyelim ki; Zaza Türkleri, "Kürt" kavramından çok daha önceleri tarih sahnesine çıkmışlardır. Milattan önceki çağlarda "Kürt" biçimi ile bir ismin varlığına tesadüf edilmezken, "Zaza" adına M.Ö. 9 . asırda rastlanmaktadır.

Bu incelemede "zaza Türkleri'nin Menşesi" konusu üzerinde duracağız. Türkiye'de -ve belki de dünyada- ilk olarak tarafımızdan ele alınan bu konunun hiç şüphesiz, karanlıkta kalmış pek çok hakikatleri gözler önüne sermesinin yanı sıra, ilim ve kültür sahasında büyük bir boşluğu dolduracağını da ümit etmekteyiz.

Zaza Türkleri'nin "kadim tarihi", kuşkusuz milattan önceki "bin"li çağlara kadar uzanmaktadır. Orta Asya'dan kopup gelerek Dicle ve Fırat havzalarında yerleşen ve "Proto-Türkler" diye adlandırılan "Su Kavmi"nin yarattığı göz kamaştırıcı üstün medeniyetin kurulduğu günden zamanımıza kadar geçen tarihi devreler içinde, "Zaza" Türkleri'nin varlığı gayet açık bir şekilde müşahade edilmektedir. "Su" kavmi diye anılan bu "İlk Türkler"e komşuları Çinliler "Su" ve "Se", İranlılar "Sak" veya "Saka", Yunanlılar "Skit/Skolot/Oskolot" (İskit) adını vermişlerdir. Mezopotamya'daki muazzam medeniyetin kurucusu olan "Sumer" ve "Subar/Suvar" Türkleri, işte bu "Su" Türkleri'nin birer boylarıdır.

"Türkler'in Yaratılış Destanı"; "Daha hiçbir şey yokken, Tanrı Kayra Han ile uçsuz bucaksız Su varı. Kayra Han'dan başka gören, "Su" dan başka görünen yoktu... diye başlıyor. "Su"yun Türk kültür tarihindeki önemli yeri ve kutsallığı bilinmektedir. İlk Türkler olarak anılan "Su"lar belki de adlarını buradan almışlardı.

"Su" sözünün tarih boyunca pek çok Türk boy ve oymaklarının adlarının başında yer aldığına sık sık rastlamaktayız. Si, Su, Şu, Zu ve hatta Çu diye çeşitli şekillerde söylenen bu en eski Türk uruğunun adı, tarih öncesi çağlardan beri Çin sınırlarından Avrupa ortalarına ve Ön Asya'ya (Ortadoğu'ya) kadar yayılmış ve adları çağlar boyunca, yerleştikleri çeşitli

muhitlerde türlü türlü deyimlere girmiştir.Sonraları yeni yeni oymaklar, dal dal ayrıldıkça, bu Si, Zu, Su, Çu adını yeni aldıklarının başına getirerek asıllarını korumaya çalışmışlardır.

"Su,Gur", "Si-Gur" veya "Zi-Gur", "Si-Gir", "Si-Gil" veya "Çi-Gil", "Si-Grek", "Si-Kar-Tugara", "Si-Sakan", "Si-Çareki", "Si-Enpi", "Çuvaş", "Suvar" ve bunlar gibi daha pek çok irili ufaklı Türk kabile ve uruklarını sayabiliriz. Konuyu biraz daha açalım.

Milattan önceki çağlarda şimdiki Uygur Türkleri'nin ülkesine "Si-Tsu" adı veriliyordu. Tarihçiler bu adı muhtelif şekillerde yazmışlardır. Mesela; Pelliot, "Kiu-Che"; Deguignes, "Tshe-Su"; Marquart, "Kü-Su" ; Bretschneider, "Che-Shi"; Biçurin, "Çi-Si"; Eberhard, "Çu-Si" v.s.. "S-Tsu" sözünün tarihçiler tarafından türlü türlü okunuşlarına dikkat edilecek olursa bunlar; "Si-Su", "Şu,Şe" ile "Çi-Çu" şekilleri üzerinde toplanmaktadır. Bunları "Su,Çu" veya "Su-Çi" olarak adlandırmak da mümkündür. Zira bugün Kansu ilinde Huey-Hu (Esingöl) suyu üzerinde bir şehrin adı "Su-Çu"dur. Yine Moğolistan'da Baykal Gölünden Pekin'e giden anayol üzerindeki Şsmo bölgesinin Kuzeyinde bulunan bir kasabanın adı da "Su-Çu" olduğu gibi, Orhun nehri ile Selenga nehirleri arasında Selenga'ya dökülen bir kaynağın adı da yine "Su-Çi"dir. Bunların doğrudan doğruya Su Türkleri'ne ait adlar olduğu meydandadır.

Çinliler "Göktürkler"i "Su"ların torunları olarak tanıdıkları gibi, Bizans yazarı, Bizans yazarı Menender Protoktor ile K.Dutrich öe Marquart gibi tarihçiler , "Su"larla "Saka"ların aynı şey olduğunu belirtmişlerdir. İranlılar "Su"lara "Saka" diyorlardı. Bu isim İranlılar'ın eski din kitabı olan "Zend Avesta"da "Sak" ve Pehlevi vesikalarında da "Sag" şekillerinde ifade edilmektedir. Eski Uygur Türkçesi'nde "Su"ya "Sug" ve "Susuzluk"a da "Usag" denildiğine göre , "Sag"da aynı şeydir. Belli ki, "Su" isimli Türk uruğunun adı, İranlılar'ın dilinde "Sag", "Sak" veya "Saka" olarak değişikliğe uğramıştır.

M.Ö. 989 yılına ait Çin kaynaklarında "Su" Türklerinden olan "Jonglar"la, yani "Su-Jonglar" ile Çinliler'in "Tsing" sülalesi hükümdarının savaştığı yazılmaktadır. Yine Çin kaynaklarına göre, M.Ö. 650'de "Su"larla Çinliler'in arası açılmış, "Su"lar yine bir Türk uruğu olan ve belki de Çin konuşma dilinde "Türk" anlamına gelen "Tik"lerle birleşmişlerdir. Çinliler tarafından Türklerin kökü hakkında anlatılan bir efsanede; "Türkler eski Hunlar ülkesinin batısında Su adında bir krallıkta oturan Hunlar'dandır" deniliyor. Buna göre, Çin kaynaklarında "Su"ların Türkler'in ataları oldukları belirtilmektedir. Vang-Pun-Son, Haloum, Harletz, Franke, Grum Grjimaylo gibi bir çok tarihçiler, Çin'in 3. İmparatorluk hanedanı olan "Su"ların Türk olduklarında birleşmektedirler. "Su"lar, Çin İmparatorluk tahtını M.Ö. 1050 yılından 250 yılına kadar ellerinde tutmuşlardır. "Su"ların bir başka kolunun da M.S. 580 ile 618 yılları arasında Çin yönetimini ellerinde tuttukları bilinmektedir. Bu hanedanın adı bazı kaynaklarda "Sui" şeklinde geçmektedir.

Su Türkleri'nden olup, M.Ö.5 bin senelerinde Orta Asya'dan göçüp Ön Asya (Ortadoğu)'ya gelerek, Mezopotamya'da yerleşen Sumer ve Suber (Suvar) Türkleri'nin varlığı bilinmektedir. M.Ö. 4 bin senelerinde, tarihte ilk defa yazıyı (Çivi Yazısını) icat edip kullanan da bunlardı. Tesis edilen üstün ve ihtişamlı bir medeniyetin kurucusu olarak tanıdığımız "Sumer"lerin Türklüğü, şüphe götürmez bir hakikattir. Yerli ve yabancı bilginler de bu konuda hemfikirdirler. Mesela; B. Hrozny, Sumerler'in menşeiini kesin olarak Orta Asya gösterir. Bununla birlikte, Prof. F.Hommel, V.Christian, B.Landsberg, Dr. Stephan Ronard, King, A. Moret, Prof Sir Leonard Voolley, Gordon Childe, G.Gonteneau, Marcellin Boule, C.Autran ve Tung-Dekien gibi bilginlerin yanı sıra, Alexandre Moret ve G.Davy'de aynı görüşü paylaşırlar.

M.Ö. 3 bin senelerine doğru, bölgede Subarlar'a ait bir çok kabile ve küçük krallıklar bulunuyordu. Bunların çoğu Dicle ve Fırat nehirlerinin bolca suladığı yerlerde idi. Belli başlı büyük şehirler, küçük krallıkların merkezlerini teşkil ediyorlardı. Bunların hepsi de büyük "Sumer İmparatorluğu"nın nüfusu altında bir "soy birliği" teşkil etmişlerdi.

"Sumer" ve "Subar", "Su" uruğunun kollarıdır. Subarlar'ın bir adı da "Suvar"dır. "Su" sözü Türkçe'de; sub, suw, suv, suf, suy, sug v.s. gibi muhtelif şekillerde geçmektedir. Buna göre; "Sum-er", "Sub-ar", "Suv-ar" v.s. hep "Su" uruğunun adını taşımaktadırlar. Sonu "-ar" ile biten Türk boy ve oymaklarının sayısı pek çoktur. Kimmer, Avar, Hazar, Bulgar, Kabar, Kaşgar v.s...

Prof. Zeki Velidi Togan, "Suvar" adının bugünkü "Çuvaş" Türkleri'nin eski adı olduğunu söyler. R.C. Colder'e göre Sumer dili, bugünkü "Yakut" Türkleri'nin konuştuğu lehçenin en yakın akrabasıdır. Nikola Marr'da, "Çuvaşça"yı konuşan Türkleri doğrudan doğruya Sumerler'in torunları olarak kabul eder ve tezini bu yönden yürütür. İki dil arasındaki akrabalık derecelerini ortaya koyan sayısız bir çok misallere yer vererek bunu ispatlamaya çalışır hatta ona göre "Çuvaş" kelimesi "Sumer" sözünün başka bir söyleniş şeklidir. Yine ona göre "Subar" ve "Suvar" Türkleriyle "Sumer" aynı şeydir.

"Su" uruğu hakkında verdiğimiz bu izahattan sonra, şimdi asıl meselemiz olan "Zaza Türkleri'nin menşei"

"Zaza Türkleri" hiç şüphesiz, "Sumer", "Subar" veya "Suvar" diye anılan eski Türkler'in torunlarıdır. Zaza Türkleri ile Sumer ve Subar (Suvar) Türkleri arasında pek çok hususta, hayret verici benzerlikler göze çarpmaktadır. Sumer ve Subar/Suvar Türkleri'nin hakimiyet alanları sayılan Dicle, Fırat ve Murat havzalarında, milattan önceki çağlarda olduğu gibi, günümüzde de Zaza Türkleri'nin varlığına tesadüf edilmektedir. Bu durumu arz etmeden önce "Zaza" ve ("Za-Za") adı üzerinde biraz durmak istiyoruz.

Bize göre "Zaza" ("Za-Za") adı, "Su" (Su-Su) adının değişik bir söyleniş biçimidir. Daha önce zikrettiğimiz "Si-Su", "Su,Çu", "Si-Sakan", "Su-Gur", "Zi-Gur" v.s. gibi, Su Türkleri'nden olan oymak adlarını göz önünde bulunduralım.

Tarihçi Juste, eski kitabelerinden bir taş üzerinde, "Za-Za" kelimesini okuduğunu söylemiştir.. Babilliler Zazalar'a "Zou-Zou" diyorlardı. Çivi yazılı Asur kitabelerinde "Zou-Zou Marus" diye nakledilen bu adı "Zou-Zou Irmağı" şeklinde tercüme etmek doğru olur. "Marus", Asur dilinde su veya ırmak manasına gelmektedir. Zou-Zou ırmağının yerini tayin etmek çok güçtür. Ancak, "Za-Za"ların bugünkü meskun buldukları Fırat, Murat ve Dicle gibi sulak mıntikalara bakacak olursak, en uygun mıntika olarak burayı buluruz. "Su" uruk adı bazı kaynaklarda "Sui" şeklinde geçtiğine göre; "Zou" ile "Sui"yi aynı şey olarak düşünebiliriz. Buna göre, "Zou-Zou" ile "Sui-Sui" arasında da fark yoktur. "Su-Su" veya "Za-Za" adlarının da bunların değişik söyleniş şekilleri olduklarında şüphe yoktur. Kadim zazalar'ın toprağında bir "Zahu" ırmağının varlığını da bilmekteyiz ki, bugün bu su, Irak toprakları içindedir ve yine bu adla anılan bir de kasaba bulunmaktadır. "Zahu" adı, "Zou"yu andırmaktadır.

Zazalar ve yurtları için, milattan önceki çağlarda komşu devletler, dillerinin fonetiklerine göre; "Zu-Za", "Su-Sa", "Zoki", "Zamsa", "Saski", "Zasin", "Zamua", "Zapsas", "Susiana", "Sesedina", "Zanzavina" v.s. gibi birbirlerine benzer adlar kullanmışlardır. Bunlara bakarak, günümüzde "Za-Za" (Zaza) şeklini muhafaza etmekte olan bu sözün, "Su" adından çıktığına az evvel değinmiştik. Yukarıda bu kök söz; "Zu", "Su", "Se", "Za", "Sa", "Zo" şeklinde geçtiğine göre, mesele çözümleniyor demektir. Kuşkusuz bu sözler, bahis konusu edilen "Su" isimli kadim Türk uruğunun adının bozulmuş şekilleridirler. Zazalar'a komşuları tarafından izafe edilen bu kök isimler, Türk dilinde, "Su", "Sa", "So" v.s. biçiminde yazılabilir. Çünkü eski Türkçe'de kelimenin başında "Z" harfi bulunmuyordu. Şu halde, bu adlar ile "Su" uruğunun adı arasında hiçbir fark yoktur. "Za-Za" adının da "Sumer", "Subar/Suvar", "Çuvaş", "Saka", v.s. gibi Türk boylarının adları ile aynı fonetik özelliklere sahip olduğu, gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bunların hepsi de "Su" ata uruğunun adını taşımaktadırlar.

"Z" ve "S" değişimi için görüşümüzü teyit eden iki tarihi kaynağın verdiği bilgiden de bir misal vereceğiz.

Pers Kralı I.Darius (Dara)'un (M.Ö. 522-486), Bisutun kayalıklarına yazdırdığı kitabede, Dersim (Tunceli) ve havalisi "Zu-Za" adı ile anılmaktadır. Yunanlı Ksenofon'da bu bölgede (M.Ö. 401 yılında), "Su-Sa" adında bir şehirden bahsedilmektedir. Ki bu şehir, Zazalar tarafından kurulduğu izlenimini veren "Susiana" krallığının merkezi olarak kabul edilmektedir. Her dil kendine has bir takım fonetik özelliklere sahip olduğu için, Zazalar'a izafe edilen isimler arasında da böyle ufak tefek değişiklikler olabilmektedir. Açıktır ki, bugünkü "Zaza" sözü, "Zuza" ve "Susa" ile aynı olup, onların değişik bir söylenişidir ve "Su" diye bilinen ilk Türk Kavminin adını da -diğer Türk boylarında da olduğu gibi- bir hatıra

olarak hala muhafaza etmektedir.^{87/1}

Zaza Türkleri'nin eski çağlarda olduğu gibi, bugün de, özellikle Dicle-Fırat-Murat havzalarının kapladığı alanlarda yerleşik bulunmaları, Zazalar'ın eski "Su" uruğu ile olan akrabalık ilişkilerini pekiştirmektedir.

Konuyu açmak gerekirse; Munzur dağlarının ötesinde önemli bir yer tutan Erzincan mıntıkasını içine alıp, Kelkit-Bayburt sınırına kadar olan bölgeye yayılan Zaza Türkleri'nin , genellikle Fırat nehri sahillerini sağlı sollu kuşatarak Sivas'ın Zara ilçesine kadar uzandıklarını görüyoruz. Murat suyu da en geniş manasıyla Zazalar'la meskun mıntikanın ortasından geçer. Murat havzasında; Varto, Solhan, Genç, Çabakçur (Bingöl), Palu, Sağman (Pertek) Zazaların meskundur. Zaza Türkleri'nin kuzeyde Fırat ve Murat ırmakları sahillerinde yerleşmiş olduklarını görürken, güneyde de (Diyarbakır'da) Dicle Irmağı etrafında kümeleştiklerine şahit oluyoruz. Dicle, esas suyunu iki kaynaktan alır. Birinci kol, Gölcük (Hazar Gölü) civarından doğar; Maden, Piran (Dicle), Eğil ve kısmen de Ergani Zazaları'nın meskun buldukları mıntikanın tam ortasından geçerek, "Delucan" mevkiinde, Bırklinden gelen ikinci kolla birleşir ve esas Dicle adını alır. İkinci kol ise, Lice-Genç arasındaki Bırklin mağarasından doğar, Lice'nin Zaza köyleri ile Hani ve Piran (Dicle) Zazalarından müteşekkil bölgeden ilerleyerek birinci kolla birleşir. Bu havalide Zaza Türkleri ile meskun hayli köy vardır. İlgi çekici bir diğer noktayı da Aşağı-Fırat vadisinde görmekteyiz. Zira burada da yine aynı vaziyet söz konusudur. Malatya'nın Pütürge Zazaları, Adıyaman'ın Gerger Zazaları, Urfa'nın Siverek Zazaları ile Diyarbakır'ın Çermik ve Çüngüş Zazaları'nın bulunduğu bu mıntıkayı yarıp geçen Fırat Nehri, aynı zamanda bu ilçelerin sınırlarını da çizmektedir.

Zazalar'ın su ile olan bu beraberlikleri, bununla da kalmayarak, daha ileri bir safhaya varmıştır. Öyle ki, Zazalar'da "su" dan daha mukaddes bir şey düşünülemez. Her su kaynağı, Zaza Türk'ü için bir "ab-ı hayat" kadar kutludur ve hürmete layıktır.

En eski devirlerden beri Türkler'in tabiat kültüründe "su" önemli bir unsur olmuştur. Orhun yazıtlarında "yer-su" Türklerin koruyucu ruhları olarak zikredilir. "Ongin" yazıtında "yer-sub-tengri" sözü geçmektedir.

Büyük Türk İslam bilgini El-Biruni, "El-Asarü'l-bakiye" adlı eserinde, Oğuzlar'ın çok bereketli bir pınar yanındaki kayaya taptıklarını, secde ettiklerini yazmıştır. Bu 10.asır Oğuzlarını çok iyi tanıyan bilginin verdiği haberdir. Gardizi'ye göre 10. asırda İrtis Irmağı boylarını işgal eden Türk Kimek kabilesi bu ırmağa taparlar ve "su, Kimeklerin tanrısıdır" derlerdi.

Altay-Yenisey şamanist Türklerin ayinlerinde söyledikleri ilahilerde; Yenisey, Abakan, Kem, Tam Irmaklarının adları geçer. Altın Ordu Kıpçaklarının destanlarında Volga Irmağına "Ana İdil" denilmektedir.

10. asır İslam coğrafyacılarından İbn El-Fakih'in verdiği malumata göre, Barshan Türkleri Işıkgöl'ü takdis eder ve ona taparlardı. Çağımızdaki Altay-Sayan Türkleri tabiat kültürüne tıpkı eski Türkler gibi, "yer-su" demekte ve muhteşem ayinler yaparak "yer-su"ya hitaben ilahiler söyleyerek, "bereketli hayvan sürülerimizin canlarını yaratan yer-suyumuz" derler.

Dersim (Tunceli)'li Zaza Türkleri'de "Munzur"suyunu en mukaddes su olarak bilirler.

Ulu dağların altında tazyikle süt gibi beyaz olarak çıkan kaynaklar genel olarak en kutlu sulardır. Bunlara en güzel misal, Munzur dağları güneyinde Ovacık'ta Munzur çayını doğuran büyük ve tazyikli çıkan kaynak teşkil etmektedir. Küçük bir alandan koca bir çayın çıkmasını sağlayan ve kırk göze olduğu söylenen bu kaynak çıktığı yerlerde bembeyaz görünür.

Burası bütün Tunceli (Dersim) halkı için mukaddes bir kaynak olduğu gibi, "Munzur" adı altında, Kalan yanında, Harçik suyuna karışincaya kadar devam eden kol da yine kutsi çaylardandır. Bir zamanlar bunun balığı bile yenmez, suyu içine girilip kirletilmezdi. Çünkü iyilik eden ruhlardandır. Her yıl bu su başında birçok kurban kesilir. Bu bir ibadet şekli, İslamiyet'ten sonra bir efsane ile evliyaya kurban şeklini almıştır. Efsaneye konu olan evliya ise bir çobandır.

Tunceli'nin Munzur Dağlarından çıkan Munzur Çayı nasıl mukaddes ise, Buyer Baba

Dağından çıkıp, Zel Dağının altından geçen "Kutlu Deresi"de o derece mukaddestir.

M. Nuri Dersimi'nin "Dersim Tarihi" isimli eserinde, "Munzur Suyu"nun kutsiliği hakkında verdiği malumatı, gayet ilgi çekici bulduğumuzdan, aynen naklediyoruz:

"Munzur suyu kaynağı: Buradaki umumi manzara insana bir heybet ve bir ilahi alamet duygusu telkin eder. İnsan gayri ihtiyari bir heyecana kapılır, bir çokları heyecandan ağlar, tabiata perestiş (tapınma) ve secdeye gelmek ihtiyacını duyar. Ufuklara baş çeken sonsuz zincirleme dağların eteklerinden fıskıran kaynakların yamaçlara aksettirdiği inleyişler, göklerin mavisini kapatan asırlara şahit büyük ağaçlar, efsanevi bir alem duygusunu verir. Aşiretlerin bu kaynaklar başında kestiği kurbanları, tabiatın harikalarına tapınmanın bir tabiat tezahürü saymamak imkansızdır."

"Burada, tabiatın bu ilahi haşmeti önünde, aşiretler aralarındaki husumet ve ihtilafları unuturlar, bakışlar hep kardeş bakışı olup, tarafların hakemleri, basit birer umumi duruşmadan sonra, kararlarını ittihaz ederler, kararlar nihaidirler. Hasımlar öpüşür, kucaklaşır, güler, beraberce yer ve içerler. Tarafların binlerce silahlı davetlisi olan aşiretler, huzur içinde mintikalarına dağılırlar. Bu kaynakların başında, en çetin davalar, en kanlı ihtilaflar halledilir. Verilen her türlü karara, gayri ihtiyari her fert baş eğer, kendinde itiraz etmek cesareti bulunmaz."

Bu açıklamalardan sonra, Zaza Türkleri'nin su ile nasıl haşır-neşir olduklarını bir kere daha düşünerek, "Su" uruğu ile olan "soy birliği"nin ve "akrabalık" bağlarının menşeinin temel unsurlarını bünyesinde toplayan kadim Türklüğün günümüzde, Anadolu'daki varislerinin Zaza Türkleri olduğunu kat'i olarak söyleyebiliriz.

Dikkatimizi çeken bazı benzerliklerden söz etmeden geçemeyeceğiz. Şöyle ki:

Sumerler'de; "Umma" bir tanrı idi. Zaza Türkleri Tanrı'ya "Humay" der. Göktürklerde de "Umay" vardır.

Sumerler'de güneşe tapılırdı. Dersim (Tunceli)'de de ona tapıyorlar. Tunceli'li Zaza Türkü sabahları pek erken kalkıp, muhteşem dağlar arasından doğmakta olan güneşin ışıklarına karşı vücuduna muhtelif eğilme ve hareketler vererek ibadet eder. Güneşe Tanrı'nın nuru denir. Bir kısım eski Türk boylarında da "güneşe tapma" ön safhada göze çarpar. Kuzey bozkır göçebelerinde bu açıktır. Hunlar'ın Tan-Hu'ları doğan güneşi ve yeni ayı eğilerek selamlarlardı. Türk hakanlarının çadırı da doğuya açılırdı. Çin kaynaklarına göre bu "gökün bu yönüne saygı nişanesidir, zira güneş oradan doğar."

Sumerler, yüce dağların bulunduğu yerlerden (Orta Asya'dan) ayrıldıkları için, tanrıların yüksek dağ başlarında bulunacaklarına inanırlardı. Mezopotamya'ya geldiklerinde dümdüz bir arazide (daha doğrusu iyilik yapan bu tanrılar yanlarına getirmek ve onları yükseltmek için), "Sigurat" denilen bazıları yedi kata kadar yükselen kuleler yaptılar. Tanrıların buralarda oturabileceklerine inanıyorlardı. Bu bakımdan Sumerler'de ilk güneş ışığının çarptığı "Sigurat"lar, birer mihrap idi. Tunceli'de "Sakarar" tepesi mihraptır. Tunceli'li Zazalar ilahlarının yüksek kayalar üzerinde durakladığına inanırlar. Sivri ucuna güneşin ışığı ilk defa çarpan yüksek kayada onların mihrabı sayılır. "Sakaran" Tunceli'nin bu cinsten mukaddes bir kayasıdır. En yüksek kaya olması dolayısıyla, "güneş tanrı"nın ilk ışığı onun sivri tepesinde canlanır. Tıpkı Sumerler'deki sitelerin "Sigurat" adı altında tanıdığımız kuleleri ve ehamları gibi. Zazalar'la meskun olan Palu civarındaki "Sakarar"da bunlardan biridir.

Sumerler'de "İn" ve "Sin" hem mabud idiler, hem de mabetleri vardı. Tunceli'de "İn" ve "Sin" köylerinde ruhani sülaleler ve mukaddes yerler vardır. Sumerler'deki "Sin" tapınağına karşılık, Diyarbakır'daki "Sin Camisi"de tipik bir misaldir. Evliya Çelebi' de bu camiden bahseder. Yine Diyarbakır'ın Kulp ilçesinde "Sinda" ve "İnkan", Ergani İlçesinde "Sini", Silvan İlçesinde "Sinsin" gibi köylerin varlığı da anlamlıdır. Bugün İran sınırları içerisinde bulunan Kirmanşah'ta, "Sincabi" diye anılan bir aşiret vardır. Yine bu şehirde "Sumeyrem" adıyla bilinen bir kale mevcuttur ve Sumer adını andırmaktadır.

Sumerler'de mukaddes sayılan ağacın benzeri, Tunceli'nin "İn" köyündeki ruhani sülalede emanettir. Hangi çağa ait olduğu bilinmez, bir kütük halinde saklanır. Kıştım köyünde de bunun bir benzeri vardır. "Dersim Tarihi"nin yazarı, bunu şöyle anlatır: "Büyük bir oda ortasında, büyük ve eski bir direk vardı. Bu direkte yeşil sargıyla sarılı bir değnek

asılmış ve değneğin sargıdan dışarı kalan kısmı büyük bir yılan başı şeklinde görünüyordu. Buna herkes "Kıştım Evliyası" diyordu... Buraya toplanan halk, bir taraftan inilti seslerle Humay'a yalvarıyor ve bir taraftan değneğe karşı huşu ile boyun eğiyorlardı. Genel bir ağlayış baş gösterdi, ben dahi bu umumi heyecan ve heybetten ağlamaktan kendimi alamamıştım...

"Erzincan Tarihi"nde yine bu Kıştım Köyündeki mukaddes bir ağaçtan söz edilmektedir. Yazar şöyle diyor: "Kıştım köyünde büyük bir söğüt ağacı vardır ki, beş altı asırlıktır. Dalları ve budakları etrafa kol salmış birkaç yerinden filizlenerek başka birer ağaç meydana getirmiştir... Bu ağaca mukaddes nazarıyla bakarlar ve dibinde kurban kesip and içerler..."

Doğu Türkistan'ın Müslüman kamları da hastayı efsunla tedavi ederken çevrelerinde "kayın ağacı" bulundurlar. Kayın ağacı aynı zamanda, kendisine tapınılan mukaddes bir varlıktır. Belti ve Sagay Türkleri, gök veya dağ kurbanı ayinini kayın ağaçları altında yaparlar. Yakutlar, kara çam ağacını da mukaddes sayarlar. Çocuğu olmayan Yakut kadını kara çam ağacına gelir, beyaz at derisini ağacın altına serer ve ağacın karşısında dua eder.

Sumerler'de, "Ağdad", tıpkı "Orkan" gibi fırtınaya ve korkunç hamlelere müekked idi. Bugünkü Tunceli'nin korkunç fırtınaları da "Ağdad" köyünün doğusundaki "Tacik Baba" tepesinden patlar.(Tacik Baba'dan hem fırtına patlar, hem de Tunceli'li Zaza Türk'ü, "Tacik Baba"dan top uğultularına benzeyen fırtınalı sesler geldiği zaman bunun, devletin harbe gireceğine, şayet devlet harp halinde ise, zafere işaret ettiğine inanmıştır.) Bingöl'ün Kiği İlçesine bağlı bir köyün adı da "Ağdad"tır.

Dikkate şayandır ki, Zaza Türkçesi'nde Sumer Dili'nin pek çok kelimelerinin az bir farklılıkla ve aynı anlamda, bugün bile hala kullanılmakta olduğuna şahit oluyoruz. İleride "dil" bahsinde ele alınacağı üzere bazı bilginler, İsa'nın doğumuna yakın yıllara kadar, bütün Türkler'in tek bir dil konuştuklarını ve bu devrenin de "Ana Türkçe Çağı" olduğunu ileri sürmektedirler. Bugün farklı coğrafya parçaları üzerinde yaşayan ve aralarında bir hayli uzaklık bulunan Zaza Türkleri ile Çuvaş veya Yakut Türkleri'nin konuştukları lehçelerdeki sözlerin aynılığı, bu görüşü teyit eder niteliktedir. Benzerlik arz eden kelimelerin, milattan önceki "Ana Türkçe"nin malı olduğu şüphesizdir. Daha önce, bazı dil bilimcilerin Çuvaş ve Yakut Türkçe'lerini "Sumerce ile akraba" saydıklarını belirtmiştik. Bizim araştırmalarımız da, Zaza Türkçe'si ile Çuvaş, Yakut ve Sumerce'nin birbirlerine olan yakın akrabalıklarını ortaya koymaktadır. Mesela Sumerce'de "ama", Çuvaş ve Yakutça'da "ama", eski Uygur Türkçe'sinde "uma", keza Divan-ı Lügati-t Türk'te de "uma", Zaza Türkçe'sinde "ma" veya "may" (özellikle, Hani, Dicle, Palu, Tunceli'de) gibi muhtelif söyleniş biçimleri bulunan bu kelimelerin Türkiye Türkçesi'nde ki karşılığı "ana"dır...

"Dil" cihetinden, Zaza-Sumer akrabalığını gösteren pek çok delil vardır. Misal olarak bazı Sumerce kelimeleri, mukayese ettiğimiz Zaza Türkçesi'ndeki kelimeler ile birlikte sunmak istiyoruz:

SUMERCE

agar
bar
barba
du
duru
eş
gişku
ile
ilu
kıyı

ZAZA TÜRKÇESİ

ega
ber/per
ban
dut/tut
vındur/vınduru
eşan/aşan
gişnu/kişnu
le/la
pil/pilu
kıyşt/kışt

tarla
umum,bütün
barınak,barınacak yer, ev
çocuk
dur,durmak
eşmek, kazmak
şişman adam, şişko
ip, ilmak
ulu, büyük
kıyı, sahil

Milattan 4 bin yıl önce Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgeleri dahil, "Mezopotamya" diye anılan bugünkü Suriye ve Irak topraklarını da içine alıp, Basra Körfezine

kadar uzanan geniş bir sahada üstünlüğünü hissettirerek ayrı ayrı bölgelerde krallıklar tesis eden Sumer ve Subar/Suvar Türkleri'nin yaşayan torunları olarak kabul ettiğimiz Zaza Türkleri, meskun buldukları mıntikalarda, bu ecdat adlarını aynen veya bunların değişik, yahut ekler almış şekillerini birer hatıra olarak hala muhafaza etmektedirler. Burada, sadece birkaç misal vermekle yetineceğiz.

Diyarbakır ve Harput mıntikasında kurulan bir "Sup" Krallığı'nın mevcudiyetini biliyoruz. Adının da dalalet ettiği gibi, bu krallığı Subar Türkleri kurmuştu. "Sup" adı, bazı kaynaklarda "Sukh" şeklinde geçer. Zazalar, günümüzde dahi Diyarbakır iline "Suk" derler. Üzerinden binlerce yıl geçmesine rağmen bu adın hala muhafaza edilmesi, oldukça anlamlıdır. Zazalar'la meskun bulunan Diyarbakır'ın Eğil bucağındaki eski "Sup" krallarına ait mezarların varlığı da, keza aynı şekilde düşündürücüdür.

Urartular, Harput mıntikasına "Supani" adını veriyorlardı. Diyarbakır'da "Sıpani" adında bir köy mevcuttur. Palu'da, "Sebiterias" adını taşıyordu. Bu isim "Subari"nin bozulmuş bir şekliydi. Urmiye Gölü kuzeyinde akan "Sibir" çayı da bunların adını taşır. Orta Asya'daki "Sibirya" adı, yine bunlardan kalmaz. "Sipki", "Sibki", "Sipkani", "Sibari" (Zibari) gibi aşiret isimlerinin kaynağını da yine bunlarda aramak gerekir.

"Subar"ların diğer adı "Suvar"dır. Ağrı, Elazığ, Erzurum ve Bitlis'te "Suvar" adlarını taşıyan köyler vardır. Palu, Hınıs ve Bingöl'de, "Suvarlar" anlamına gelen, "Suvaran" isimli köyler mevcuttur. Adıyaman'ın Besni ilçesinde ve Malatya'da "Suvarlı" adında birer köy bulunmaktadır. Malatya'nın Pütürge ilçesinde, "Siver" bir köydür. Zazalığın güney hududunda önemli bir yer tutan "Siverek" adı da anılmaya değer. "S" ve "Z" değişimi ile Tunceli'nin Pertek ilçesinde "Ziverek" adlı köyler de dikkat çekicidir. Ayrıca ; "Şuvan" (Suvan/Sivani), "Çuvan", "Şiveli" (Siveli), "Sivelan" gibi aşiret isimlerinin sonlarındaki "-an" çoğul ekini kaldırdığımızda, arta kalan; "Şuv", "Çuv", "Siv" gibi sözlerin, eski Türkçe'de "Su" anlamına geldiğini daha önce zikretmiştik. Sumerce'deki "Siv" sözü de "su" anlamına gelir. Şu halde, bu aşiret isimleri de eski kökün birer mirasçılarıdır. Bingöl'ün Genç ("Dareyhini") ilçesinin hemen hemen tamamını kaplayan geniş bir mıntıkada 33 köy (muhtarlık) ve 86 tane de mezra vardır ki, bütün bunları bünyesinde toplayan bu bölge "Sivan" adıyla anılmaktadır. Çoğul eki olan "-an"ın önündeki "Siv-"in anlamı üzerinde daha önce durmuştuk. "Sivan", "Su'lar" yani "Su uruğundan olanlar" demektir. Sivan Zazaları da asırlar öncesindeki "Su" Türk uruğunun (yani, kendi atalarının) hatırasını farkında olmadan yaşatmaktadırlar...

Zaza Türkleri'nin kadim tarihine ışık tutucu nitelikte olup, ancak bugüne kadar gün yüzüne çıkarılmayan bazı tarihi kıymetlerin mahiyetinden söz etmek için, tekrar milattan önceki çağlara inmemiz icap ediyor.

Sumer ve Subar/Suvar Türkleri'nin birleşik gücü, güneyden Asurlular, batıdan Hititler, doğudan Urartular ve sonraları İranlı Medler ve Persler'in yıllar süren saldırıları karşısında zayıflayıp sonra da dağılmaya yüz tutunca, bunların bazı kabileleri çeşitli bölgelerde, kendi başlarına, küçük küçük krallıklar kurdular. Bu küçük krallıkların zaman zaman, yukarıda zikredilen Asuri, Hitit, Urartu, Med, Pers ve sonraları da Ermeniler'le çatıştıklarını tarihi kayıtlar bildirmektedir.

Bugünkü Zaza Türkleri'nin ataları tarafından kurulan bu küçük krallıklardan biri, günümüzde İran sınırları içerisinde bulunan Urmiye gölü civarında, diğerleri ise Dicle, Fırat ve Murat ırmakları dolaylarında tesis edilmişlerdi.

Urmiye Gölü civarında kurulan Zaza Krallığı, "Zamza" adını taşıyordu. Burası, Urmiye gölünün güney ve güneybatı bölgesi idi. Asur kaynaklarının bildirdiğine göre; M.Ö. 882 senesinde Asur Krallığı III. Assurnasirabal, hazırladığı büyük bir orduyla, Zaza Türkleri'nin bu küçük hükümeti üzerine yürümüştür. Netice itibarıyla burası, Zazalar ile Asurlular arasında başlayan kanlı çatışmalara sahne olmuş ve Asurlular sadece kalabalık orduları sayesinde bu bölgeyi ele geçirmişlerdi.

Günümüzde , Urmiye Gölü çevresinde meskun bulunan "Zerza" aşireti hala o atalar ("Zamza") adını taşımaktadır. Ancak bu aşiret, İran-Fars kültürünün tesirinde çok

kaldığından, lehçesi, konuşulmakta olan Zaza Türkçesi'ne benzememektedir. Şerefname'de "Zerza" aşiretiyle birlikte, bu bölgede, bir de "Zerza Vilayeti" zikredilmektedir. Evliya Çelebi'de , "korkulu, tehlikeli, dar ve amansız" diye nitelediği bir "Zerzivan" boğazından bahseder.

Asur Kralı III. Assurnasirabal, M.Ö. 880 yılında Urmiye gölünün batısına yönelerek "Zapzas" mıntıkasını da işgal etti. Daha sonra Fırat, Balık ve Habur suları arasındaki bölgede bir beylik kurmuş olan "Zoki"lerle savaştı. (M.Ö. 879). "Zoki" (Zuki)ler, büyük bir ihtimalle Diyarbakır'daki "Sup" (veya "Sukh") krallığından olan bir topluluktur. Asur kaynaklarındaki Zoki/Zuki şeklinde geçen bu isim, "S", "Z" değişimi ile, üzerindeki esrar perdesi kalkıyor ve asıl adı ("Suki/Sui/Su" veya "Suk/Sug/Su") ortaya çıkıyor. Babillilerin Zaza Türkleri'ne "Zou-Zou" dediklerini biliyoruz. "Zou" (Su) ile "Zoki" (Su) arasında önemli

Bir benzerlik vardır. Bunlar muhtemelen aynı topluluk idiler. Bugün Bitlis'te, "Zoki" (veya "Pa-zoki", "Pa-zuki") adını taşıyan bir aşiret vardır. "Zap" suyuda adını "Sup" (Supar/Subar) Krallığından almıştı. Yunanlı Ksenofon, M.Ö. 401 yılında bu adı "Zapataş" şeklinde yazmıştır. Asur kaynaklarında bu mıntıka, "Zapzas" adı ile anılmaktadır.

"Zapsas" mıntıkası ile "Zamza" mıntıkası yan yana idiler. Bunların kuzeyindeki bölge ise (Van gölü yöresi), "Zanzavina" adını taşıyordu ve burası aynı zamanda bir "krallık"tı. ("Zanzavina"daki "-vina" ile "Zapzas" daki "-s" ekleri kalktığında; "Zamza-Zanza-Zapsa" ana kökleri kalır ki, "Zaza" ile aynıdır.) Asur kralı II. Salmanasar, ordusuyla birlikte bu havaliye yöneldiğinde, "Zanzavina Kralı'nın gelip kendisine hediyeler takdim etmesi de bir işe yaradı.II. Salmanasar, M.Ö. 856'da "Zamua" ve "Ma-Zamua" bölgelerine hareket etti. Bu bölgelerin küçük ordusu ve halkı, Urmiye gölünün ortasındaki adalara iltica ettiler.

Bu sıralarda, Doğu Anadolu bölgesine Urartular yerleşmiş, ne yazık ki bunlar da Asurlardan hiç de geri kalmamışlardı. Urartu kralı Menuas (M.Ö. 810-780), kısa bir zamanda "Katar-Zasin" ile "Lu-sasin" krallıklarına ait kaleleri zaptetti. Bu krallıklar muhtemelen adının da tanıklığıyla bugünkü "Sasun" ilçesinin topraklarında bulunuyordu. Sasun ilçesi, günümüzde kısmen Zaza Türkleri ile meskundur. "-N" çoğul eki kaldırıldığında; Zasi-Sasi-Sasu-Zaza kelimeleri arasındaki benzerlik gayet ilgi çekicidir.

Kral Menuas, daha sonra Murat suyu üzerinde bulunan "Dial-Hini" (Drauhini) Krallığının üzerine yürümüş, bu krallığın merkezi olan "Sasilus" kasabasını da ele geçirmişti. "Diauhini" veya "Drauhini" denilen yer, bugünkü Bingöl ilinin "Genç" ilçesidir. Bu ilçe tamamıyla (40 kusur köy dahil) Zaza Türkleri ile meskundur. Günümüzde dahi bu ilçe, yerli halk ve köylüler dahil, komşu ilçelerin sakinleri tarafından da "Darahani" yada "Dareyhini" adıyla anılır. Bu ilçenin "Sivan" bölgesinde, "Sosin" diye bir köy vardır. Bu köyün kadim tarihteki "Sasilus"un bizzat kendisi olduğu düşünülebilir. Kelimelerin sonundaki "-lus" ve "-n" ekleri kaldırıldığında, "Sasi" ve "Sosi" ana kökleri kalır ki bunlar da birbirlerinin, dolayısıyla "Zaza" ile aynıdır.

Urartu Kralı Menuas, bunlardan sonra da "Sesedina" memleketine karşı yürüdü, bu arada "Zuama"ülkesinin de arazisini işgal etti. Dicle ırmağının doğusunda bulunan bir "Susiana" Krallığının varlığını bilmekteyiz. Ksenofon, bu krallığın başkentinin "Susa" olduğunu söyler. Buna daha evvel değinmiştik. "Sesedina" ile "Susiana"nın aynılığı kuvvetle muhtemeldir. Bir kelimenin değişik dillerdeki fonetiklere göre nasıl şekilleneceğini düşünelim. "Sesedina" ile "Susiana"nın son ekleri olan "-dina" ve "-ana" yı kaldırınca, kök söz olan "Sese" ve "Susi" kalır ki, bunlar da yine birbirlerinin aynıdır. Evliya Çelebi Dicle havzasında bir "Susa Kalesi"nin varlığından bahseder. Ayrıca yine "Sersar suyu ve kalesi"ni de zikretmektedir. Diyarbakır'ın Silvan ilçesine bağlı bir köyün adı "Susa"dır. Lice ilçesindeki bir köyde "Sisi" adıyla bilinir. Tunceli'nin Pülümür ilçesinde bir Zaza aşiretinin adı "Sisan"dır. Diyarbakır'ın Çermik ilçesindeki "Sarsap", Çüngüş İlçesindeki "Şarsap" (Sapsap) ve "Salsav" birer köy adıdır. "Samsat"da Adıyaman'da bir ilçedir. Kelimelerin etimolojisini ele almıyoruz. Ancak "Samsat" için şunu diyebiliriz. "T", eski Türkçe'de çoğul ekidir, bu ek düşünce,

"Samsa" kalır ki, "S", "Z" değişimi ile, daha evvel zikredilen "Zamza" ile aynı olur. Bu da, "Zaza"dır.

Urartu Kralı I.Argistis (M.Ö. 780-755), Zaza Türklerinden bahseder. Bazı yazılarında (kitabelerinde) ise, Zazalar'ı "Zavaidi" diye göstermiştir. Bu kralın "Saski" hanedanı ile "Zuaen"lere olan düşmanlığı ve aralarındaki mücadeleler de anılmaya değer.

Asur kaynaklarında bir de "Mu-Zazir" Krallığından bahsedilir. Bu krallığı yöneten de, "Ur-Zana" adını taşıyordu. Asur kayıtlarına göre; Asur Kralı Sargon, M.Ö. 714 senesinde, "Mu-Zazir" şehrini tahrip etmiştir. Bu şehir, Hakkari'nin şimdiki Beytüşşebap ilçesi civarında ve kuzey-batısında idi. "Mu-Zazir" adı, bazı kaynaklarda "Mu-Zasir" veya "Mu-Sasir" şeklinde de geçmektedir.

Asurluların, Ağrı dağı güneyinde, Van, Bitlis, Siirt ve Bingöl havalisinde yayılan Su/Saka (bazı dillerde "Sakarti") Türkleri'ne verdikleri "Zikirtu" adı, bize bir konuda önemli bir ipucu veriyor. Bingöl Zazaları'nın nadiren de olsa, kendileri için kullandıkları bir "Kırd" sözü vardır. Bunun kaynağı büyük bir ihtimalle, "Zikirtu"dur. Bingöl'deki "Kıktı" aşireti adının da buradan çıktığı söylenebilir. Bingöl'ün Kiğı ilçesinde "Zig", Tatvan'da "Zigak", Baskil'de "Zikan" isimli köy adları da düşündürücüdür. "Yigirmi" sayısının "yiirmi/yirmi"ye dönüşümü gibi; "Siirt" ili adının da "Zikirtu" (Sikirt/Sigirt/Siirt)'dan çıkması mümkündür. Araştırmacı E. Herzfeld'in görüşü de bu istikamettedir...

Urartular'ın ardından Doğu Anadolu'ya yerleşen İranlı Medler (M.Ö. 708-550) ve Persler (M.Ö. 550-330)'le Zaza Türkleri arasında , sayısız denilebilecek kadar kanlı olaylar ve çatışmalar vuk'u bulmuştur.

Çok daha sonraları bölgeye gelen Ermeniler ve İranlı Sasaniler (M.S. 226-642)'le de aynı çekişmelerin devam ettiği malumdur.

Zaza Türkleri'nin kadim tarihinden habersiz olan birtakım kişiler, "Sasani" ve "Zaza" kelimeleri arasında bir benzerlik kurarak, Zazalar'ı Sasaniler'in ahfadı saymaktadırlar. Halbuki "Zaza" adı, Sasani devletinin kuruluşundan bin (1000) yıl kadar önce bile vardı ve hala da vardır. Tarih, üç bin (3000)yıldan beri onu tanıyor. "Sasni" adı ise, bir müddet duyulmuş ve sonra da tarihin derinliklerine gömülmekten kendini kurtaramamıştır (Aslında "Sasan", bu devletin kurucusunun adıdır. Bizim "Selçuklu" , "Osmanlı" devletleri gibi).

İslam'ın inkişafından sonra, Arap kaynaklarında da Zaza Türkleri hakkında geniş malumat verildiği bilinmektedir. Araplar, daha Selçuklu Türkleri bölgeye gelmeden önce, Zaza Türkleri ile meskun mıntıkaları "El-Zavzan" adı ile anılıyorlardı. İbn'ül Esir'e göre; El-Zavzan, Musul'dan iki günlük mesafeden başlayarak Hilat yakınlarına kadar uzanıyor, Azerbaycan tarafından da Salmas'a kavuşuyordu. Bu bölgelerde eski Zaza Türkleri'nin yaşadığını daha önce belirtmiştik. Bazı yer adları da tezimize ışık tutmaktadır. Mukaddesi, Cezirat İbn Ömer (bugünkü "Cizre" ilçesi)'de "Zavzan" adını taşıyan bir nahiyeden bahseder. Ayrıca "Zavzan Kalesi"nin mevcudiyeti de zikredilmeye değer.

Anadolu'ya yerleşen Selçuklu Türkleri arasında, "Zazik" adını taşıyan boyların varlığına tesadüf edilmiştir. Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubat zamanında, Konya-Aksaray (Niğde) yolu üzerinde, "Zazadin Hanı" adı ile bilinen, meşhur bir kervansaray yapılmıştır ki, bunun harabeleri halen mevcuttur. Yapılış tarihi ise 1236'dır.

Araplar'ın "El-Zavzan" dedikleri bölgede, Evliya Çelebi seyahati esnasında, "Sa'sa Kalesi" denilen bir yere geldiğini kaydetmektedir. Evliya Çelebi, bundan başka bize pek çok isim daha vermektedir. Mesela, gelişmiş şehirlerin adlarını sıralarken, "Zağ-Zağa" isimli bir şehrin varlığından bizleri haberdar etmektedir. Sivas mıntıkasında da, Kızılırmak nehri üzerinde bir "zağzağ" köprüsünden söz ederek şöyle der: "...kuzeye doru giderek Sivas sahrasında Kızılırmak nehri üzerindeki Zağzağ köprüsünü geçtik. On sekiz gözlü büyük bir köprüdür. Tam ortasında namazgahı vardır. 'Eğri Köprü' adı ile meşhurdur.Buradan da batıya doğru giderek "Zağzağı köyünde menzil aldık." Ayrıca birde "Sasalar" köyünü kaydeder ve "Gazi Hüdavendigâr'ın Sasa Koca adında bir adamı burada yerleşmiş olduğundan köye bu isim verilmiştir.200 hanelidir." demektedir. Sivas mıntıkasında eski çağlardan beri Zaza Türkleri'nin varlığına tesadüf edilmektedir.Günümüzde Sivas'ın Zaza ilçesi ve çevresi, Zaza Türkleri ile meskundur.

Erzincan'da, merkez ilçenin Çatalarmut bucağına bağlı bir köy, "Zazalar" adını taşımaktadır. Şimdiki adı "Baltaş" dır.

Anadolu Türk Beyliklerinden biri olan Menteşe Beyliği'nin kurucusu Emir Menteş'in damadının adı "Sasa Bey" idi. 24 Ekim 1304'te İzmir'deki Selçuk Kalesi'ni Bizanslıların elinden alan da bu Sasa Bey'di.

Diyarbakır'da "Sultan Sa-Sa Camii" diye anılan bir caminin varlığına bazı kayıtlarda rastlıyoruz. Ancak bu camii, 1908'den sonra yıkılmıştır.

Osmanlı arşivlerinde, "Sasa, Sasalar, Sasalı (Sasalu)"adı ile bir cemaat zikredilir.Bu cemaat; Adana Eyaleti, Yüreğir Kazası (Adana Sancağı), Selanik Sancağı, Marmara Kazası (Saruhan Sancağı), Gümilcine Kazası (Paşa Sancağı), Yörükhan-ı Ankara Kazası (Ankara Sancağı)'nda mukim addedilerek, "Yörükkan taifesinden" gösterilmiştir.

Daha pek çok misal verilebilir.

"DİL" AÇISINDAN ZAZA VE KURMANÇLAR

Kurmanç ve Zaza Türkleri arasındaki en belirgin farklılığı konuştukları lehçelerde görmekteyiz.

Kurmançlar kendilerine "Kurmanc" ve konuştukları lehçeye de "Kurmanci" adını verirler. "Kürt" veya "Kürtçe" tabirini kullanmazlar. Zaza Türkleri'nin lehçesine de "Zazaki" (Zazaca) denir. Bazı çevreler bu lehçeye "Dımili" diyorlarsa da bu yanlıştır.

Kurmanca ile Zazaca birbirlerinden farklı iki Türk lehçesidir. Türkçe'nin pek çok lehçeleri vardır: Kazak, Kırgız, Başkurt, Özbek, Nogay, Çuvaş, Yakut, Azeri v.s. gibi lehçeler, bunlardan bir kaçıdır.Kurmanca ve Zazaca da bunlar gibi Türkçe'nin birer lehçesidirler. Her Türk lehçesinin çeşitli şiveleri (ağızları) mevcuttur. Şive sayısı içinden çıkılamayacak kerte de çoktur. Mesela Azeri lehçesi birçok şivelere (ağızlara) bölünmüştür, Anadolu ağızlarına benzer çeşitli fonetik özellikler gösterir. Bu ağızlar doğu, batı, güney, kuzey, merkez gibi cihetlere göre gruplara ayrılırlar. Kurmanca ile Zazacanın da yine aynı şekilde, her birinin çeşitli şiveleri vardır.

Türk Milleti savaşçı ve akıncı olduğu için Asya'nın büyük bir parçasına, Avrupa'nın doğusuna ve güneydoğusuna yayılmış ve yerleşmiştir. Pek çok boy ve kola ayrılmıştır.Türkçe sözlerin kökleri bir olduğu halde, memleketlerinin ayrılması ve zamanın geçmesiyle, çekimlerinde ve eklerinde ayrıntılar meydana gelmiştir. İşte bu ayrıntılar da lehçe ve ağız (şive) değişiklikleri doğurmuştur. Hele kendi kendilerine tamamen yabancı olan topluluklara yakın yerlerde iskan eden Türk boylarının dilleri karmakarışık bir hale gelmiş ve "öz"ünden çok şey kaybetmiştir.

Kaşgarlı Mahmud da ; "Oğuzlar, Farslar'la birlikte düşüp kalkmaya başlayınca bir takım Türkçe kelimeleri unutmuşlar, onun yerine Farsça kullanır olmuşlar." demek suretiyle, bu hususa gayet açık bir şekilde işaret ediyor.

Bütün lehçelerin kaynağını, bizi çok eskilere götürecek olan "Ana Türkçe"de bulabiliriz.Bazı Türkologlar ve dilbilimciler, İsa'nın doğumuna yakın yıllara kadar bütün Türkler'in bu dili kullandığı görüşündedirler ve bu devreye de "Ana Türkçe Çağı" adını vermektedirler. Lehçelerin ve şivelerinin de asıl bu tarihlerden sonra doğduğu ileri sürülmektedir.

"Ana Türkçe"nin pek çok kelimeleri, bugün dahi Türkçe'nin bazı şivelerinde muhafaza edilmektedir. Çok miktardaki kelimeler de unutulmuş ve yerini ya Farsça'ya yada Arapça'ya terk etmiştir...

Bugün bir Anadolu Türk'ü ile bir Çuvaş Türk'ü, yahut bir Azeri Türk'ü ile bir Yakut Türk'ü, birbirlerini anlayamamaktadırlar. Keza bir Zaza Türk'ü ile bir Kırgız Türk'ü, yada bir

Kurmanç Türk'ü ile bir Özbek Türk'ü yine aynı şekilde, birbirleriyle anlaşmamakta ve konuştuklarının manasını bilememektedirler. Dolayısıyla Kurmançlar ile Zazalar yan yana yaşadıkları halde yinede tercümansız anlaşmamaktadırlar. Lehçeleri arasında da önemli farklılıklar göze çarpar.

Tarih ve ilim yönünden önemli olan, "Ana Türkçe"den pek çok kelimenin bugün bile, Zazalar ve Kurmançlar ile diğer Türk toplulukları arasında, ortaklaşa olarak aynen kullanılması ve yazılmasıdır.

Öyle ki, bugünkü Türkiye Türkçesi'nde kullanılmayan bir hayli eski Türkçe (Göktürk, Uygur, Karahanlı v.s. Türkçeleri) kelime, Zaza ve Kurmançlar dahil, diğer bazı Türk boyları arasında da yaşamaktadır. Bazı çevrelerin, "bugünkü Kürtçe'deki Türkçe kelimeler, yakın komşuluk ilişkilerinden geçmiştir" şeklindeki iddiaları, bizce geçerli değildir. Çünkü bu Türk boylarının kullandıkları öyle eski Türkçe kelimeler vardır ki, bunlar Türkiye Türkçesi'nde yoktur. Dolayısıyla aynı kelimelerin Doğu Anadolu'dan, çok çok uzaklarda yaşayan ve hiçte birbirleriyle komşulukları bulunmayan Yakutlar'da, Çuvaşlar'da veyahut Kırım Türkleri'nde de kullanıldığını görmekteyiz. Demek oluyor ki, Zazaca ve Kurmanca da tıpkı diğer Türkçeler gibi, bahis konusu edilen asıl eki "Ana Türkçe"nin birer dallarından başka bir şey değildirler.

Şimdi, Türkçe'nin Zaza ve Kurmanç lehçeleri ile diğer lehçeleri arasında, fonetik açılarından bazı noktalara temas etmek istiyoruz:

1- Günümüzde kullanılan Latin asıllı yeni Türk alfabesinde işareti bulunmayan, Arap asıllı eski Türk alfabesinde (Î) şeklindeki harfle belirtilen ve gırtlaktan çıkan "H" sesi, Kurmanç ve Zaza lehçeleri dahil, bütün Türk lehçelerinde hala muhafaza edilmektedir. SSCB'deki Türk boylarının "mecburi" olarak kullanmakta oldukları "Kiril" alfabesinde, bu kalın "H" sesi, (X) işaretiyle gösterilmektedir.

2- Yeni Türk alfabesinde işareti bulunmayan ancak, fonetiğinde mevcut olan ve gırtlaktan çıkan kalın "K" sesi (eski alfabedeki işareti Ş), Kurmanç ve Zaza lehçeleri dahil, bütün Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Latin alfabesindeki (Q,q) da bu sesi verir.

3- Yeni alfabede gösterilmeyen, ancak fonetiğinde bulunan bir ses vardır ki, üst dişleri işe karıştırmaksızın, yalnız üst ve alt dudakları oynatmakla çıkarılan bu ses, "W"dir. Bu "W", bildiğimiz "V" gibi söylenmez, okunmaz. Kurmanç ve Zaza lehçeleriyle birlikte, bütün lehçelerde kullanılır. (Eski alfabedeki işareti æ).

4- Yeni alfabede bulunmayıp, fonetiğinde geçen; Kurmanç, Azeri, Nogay, Zaza Türkçeleri ile, diğer bazı lehçelerde kullanılan (e)'den başka, (i) ile (e) sesleri arasında bir ses veren ikinci bir (ê) sesi vardır. Türkiye Türkçe'sinin fonetiğinde, "êl", "êloğlu", "êsir" v.s.gibi kelimelerde geçmektedir.

5- Kazan Türkçesi'nde (o) ve (ö) sesleri bulunmaz. Buna paralel, Zaza ve Kurmanccada da (o) sesi çok az, (ö) sesi ise hiç kullanılmaz.

6- Anadolu Türkçe'sinde (-y) ile başlayan sözler, Azeri Türkçe'sinde ünlülerle başlar: yılan-ılan, yiğit-iyid, yıldız-ılduz, yüz-üz, yürek-ürek gibi. Aynı özellik, hem Kurmanccada, hem Zazacada da vardır.

7- Buna karşılık bazı sözler (h-) protezi alır : açar-haçar, akıl-hakıl, ayva-heyva. Bu özelliğe de Kurmanca ve Zazacada rastlanmaktadır.

8-Türkiye Türkçe'sinde benzerlik belirten "gibi" edatı, Özbek Türkçe'sinde "dey" ve "dek" şeklindedir. Her iki şekil, az bir değişiklikle Zazaca ve Kurmanca'da da

kullanılmaktadır. "Dey"nin karşılığı Zazacada "sey"; "dek"nin karşılığı da Kurmancca'da "wek"tir.

9-Özbek Türkçe'sinde de mastar eki (-ış)'tır. (Türkiye Türkçe'sinde ; "-mek", "-mak").

10-Nogay Türkleri, (ş) sesini çoğunlukla (s) olarak kullanırlar. Mesela; "baş" yerine "bas", "taş" yerine "tas", "şöylece" yerine "söytip" derler. Bugün, Zaza Türkçe'sinin Tunceli şivesinde de aynı özelliği görmekteyiz. Mesela:

<u>Tunceli şivesi</u>	<u>Diğer şiveler</u>	
seker	şeker	şeker
sıt	şıt	süt
asm	aşm/ayşm	ay
suri	şuri	yürü,git.

Şimdilik bu kadarla iktifa ediyoruz. Zira bu mevzu, tezimizin dışındadır. Yukarıda aldığımız özellikler geçmişte, tarihte kalmış değil, bugün dahi konuşulmakta olan, yaşayan Türk ağız ve lehçelerinde varlıklarını sürdürmektedirler.

Kurmanc ve Zaza lehçeleri pek çok yönden birbirlerinden farklı özelliklere sahiptirler. Bu farklılıkları tespit etmek mümkündür ve gayet kolaydır. Ancak bu farklılık, onların ayrı "ırk"lardan geldikleri anlamına gelmemelidir. Bunu daha önce izah etmiştik. Her ne kadar ayrı özellikler taşıyorlarsa da bunlar "lehçe ayrılıkları" olup, ikisinin de anası "Türkçe"dir. Temel budur. Bu ağacın pek çok dalı mevcuttur. İşte Zazaca ve Kurmancca'da bu dallardan ikisidir.

Lehçeler arasındaki ayrılıklar yalnız bu lehçelere mahsus bir şey olmayıp, diğer lehçelerde de mevcut bulunduğu zaten bilinen bir şeydir. Bu hususla ilgili olarak birkaç misal vermenin, yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Fonetik bakımından olduğu gibi, morfoloji (söz kuruluşu) bakımından da, Türkçe'nin lehçeleri arasındaki farklı özellikleri görmek kabildir. Şöyle ki:

1- Anadolu Türkçe'sinde hikaye geçmiş zaman kipi "-miş/-miş"le biçimlenirken, Kıpçak bölümüne giren lehçelerde fiilin sonuna "-kan/-ken, -gan/-gen" ekleriyle şekillenir. Misal; "Bargan" (varmış), "atkan" (atmış), "kilgen"(gelmiş)

2- Kelimelerin sonundaki "-ğ"nin "-w"ye dönüşü de Kıpçak takımı lehçelerin özelliklerindedir; dağ (taw), bağ(baw), sağ(saw)...

3- Bu lehçenin önemli bir özelliği de "-u" ve "-ü" ile biten mastarın bulunmasıdır ; "al-u" (almak), "bir-ü" (vermek), "söyle-u" (söylemek).

4- Kırım Türkçe'sinde mastar eki, "-w"dir ; "Aşa-w" (yemek), "yaşa-w" (yaşamak)..

5- Özbek Türkçe'sinde ise, mastar eki olarak "ış" kullanılmaktadır ; Otırış (oturmak)..

6- Yine Özbek lehçesinde "-ğu, -ku, -gı, -ki" ekleri, Anadolu Türkçe'sindeki "-acak" partisip eki fonksiyonunun karşılığındadırlar. Misal ; kelgu (gelecek).

7- Kırım-Dobruca lehçesinde "man" ve "men" ekleri vardır. Bunlar "ile ", "le" bağlantıları yerine kullanıldıkları gibi, 1.şahıs eki olarak da kullanılırlar. Misal; Amet men Memet keldiler (Ahmet ile Mehmet geldiler).

8- Hakas Türkçe'sinde geçmiş zaman kipi, "-çuh" , "-çih" şeklindedir. Misal ; Parçih

(varmış).

9- Tuba (Tuva) Türkçe'sinde, ikinci geçmiş zaman kipi; "-cık/-cik, -jik, -cık/-çih"dir. Misal ; kel-cik-men (geldim).

10- Yine bu lehçelerde (Tuva/Tuba); "-kay-tık" şeklinde, gelecek zaman partisibi de görülür. Misal; at-kay-tık (atacak), üçür-gey-tik (uçuracak).

Ve bunlara benzer daha pek çok farklılıklar...

Ayrımcı çevrelerin kasıtlı olarak Zazalar'ın "Kürt" ve Zazaca'nın da "Kürtçe'nin bir kolu, bir lehçesi olduğunu ileri sürerek, konuyu bu şekilde ele aldıkları bilinmektedir. Şimdi, söylediklerine bakalım:

"Dersimliler, Kürtçe'nin en eski lehçesi olan Zaza dilini konuşurlar..."

"Zazaca, Kürtçe'nin bir lehçesidir."

"Zazan: Bir Kürt aşireti"

"Zaza , bir millet ve oymak değil, Kürtçe'nin bir lehçesidir. Bu lehçeye ayrıca Dumili de denir"

"Kürtçe'nin dört büyük lehçesi vardır : 1- Kurmanci, 2-Lori, 3-Sorani, 4- Gorani. Bu dört büyük lehçeden başka Kürt lehçeleri arasında beşinci bir lehçe olarak Zazaca'yı saymak zorunluluğu vardır."

"Kürt ulusunun konuştuğu lehçe temel olarak iki bölüme ayrılır ; Kürdi ve Kurmanci. Bu iki ana bölüm diğerlerini de kapsamı içine alır... Zazalar kesinlikle Kürt'türler..."

Bazil Nikitin de şunları yazıyor :

"Harput vilayetinde, Dersim bölgesinin yoğun bir nüfusa sahip olduğuna işaret etmek gerekir. Fırat'ın iki yukarı kolu arasında bulunan bölgede Kürtler diğer unsurlara oranla sekiz kat daha kalabalıktırlar. Bu Kürtler, ayrı bir lehçe (Zazaca) konuşurlar..."

Dersim kasabasında Zaza Kürtleri vardır ki bunlar, haklarında yüzyıllardan beri kendi dağlarında oturmakta olduklarından başka bir şey bilinmeyen ayrı bir aşiret oluştururlar..."

Bunun gibi daha başka yabancı yazarlar da yine aynı hataya düşerek -belki de politik amaçlar açısından- hiçbir belge göstermeden tıpkı ayrılıkçı grupların yaptığı gibi, peşin bir hükümlerle Zaza Türk'lerini de "Kürt" genel kavramı içinde mütalaa edip, işin içinden çıkarlar.

Milletler içinde ayrı bir "millet" yaratmaya kalkışarak, dış kaynaklı ideolojilerin fedailiğini üstlenen ayrılıkçı gruplar, sarıldıkları "asimilasyon" politikasının gereği olarak, Zazalar'ı "Kürt" ilan ederlerken, belge gösterememektedirler. Bu da onların aslında acz içinde olduklarının belirtisidir.

Konuya yaklaşım tarzları ve fikirleri çoğunlukça benimsenen bazı kişiler de eserlerinde, söylenegelen alışılmış şeyleri tekrarlamaktan her nedense kendilerini alamıyorlar:

"Kürtçe, Kurmanç ve Zazaca diye ikiye ayrılır"

"Kürt diye vasıflanan dağlı Türkler... Boy bakımından üç şubeye ayrılmışlardır : Baba-Kürdiler , Kormançolar, Zazalar"

"Kürt'lerin üçüncü kolu diye adlandırdığımız Zazalar..."

"Kürt'lerin en büyük kısmını Kurmançlar teşkil eder. Soran ve Guran Kürtleri Musul vilayetine mahsustur. Lur Kürtleri İran dahilindedir. Diğer vilayetlerdeki Kürtler Kürmançlar'la Zazalar'dan ibarettir."

"Zazalar'ın mensup olduğu Guran (Gurlar), Kürt'lerin bir koludur.

Kısacası, bugüne kadar yazılanlar maalesef hep birbirlerinin tekrarı olmuştur. Konuya ciddi bir biçimde eğilen, açıklık getiren bir tek kişiye tesadüf edilemiyor. "İlim" adına bu bir eksiklik ve talihsizliktir.

İşte biz; yıllardan beri hep tekrarlanan ve yukarıda naklettiğimiz, adeta kalıplaşmış cümlelerle ifade edilen görüşe kesinlikle katılmıyor, bu geleneğe de artık bir son vermek istiyoruz. Amacımız, bütün açıklığıyla hakikatleri gün gibi ortaya çıkarmaktır.

ZAZACAYI VE KURMANCADAN AYIRAN ÖZELLİKLER

Birbirinden oldukça farklı özellikler taşıyan ve Türkçe'nin iki lehçesi olarak kabul ettiğimiz "Kurmanc Türkçe'si" ile "Zaza Türkçe'si" arasındaki "lehçe ayrılıkları"na kısaca değinmek istiyoruz :

1- Kurmanccada "ğ" sesi yoktur. Bunun tersine Zaza Türkçe'sinde "ğ" sesi vardır. Bu ses, kelimenin başında bulunduğu gibi, ortasında ve sonunda da yer alır. Her üç şekil için için misaller : ğem (gam), ğıdar (gaddar,azgın), ğele (buğday), belğur/belğul (bulgur), çizği (çizgi), bariğ/baruğ (uruk,kabile), sağ (sağ,sağlam) v.s...

2- Kurmanccada "ı" ile başlayan kelime yoktur. Buna karşılık Zazacada "ı" ile başlayan epey kelime mevcuttur. Misaller : incah (ancak), ıstare (yıldız), incil (incir), incas (kara erik), in/ını (böyle) v.s...

3- Kurmanccada "u" ile başlayan kelime yoktur. Zazacada ise bir hayli vardır. Misaller : uca(ora,orası), ucağ (ocak,aile), ucağkor (kör ocak, evlatsız, çocuksuz aile), umi (maya), umıd (umut), usıl (usul,biçim), ungaz (sapan,çift sürme aleti) v.s...

4- Kurmanc Türkçe'sinde iki harften müteşekkil, fakat bir tek ses veren bir "diftong" mevcuttur : (hw). Zaza Türkçe'sinde bu özellik yoktur. Misaller :

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>	
hwin	gun	kan
hwen	arak	ter
hwe	sol	tuz
hwişk	way	kız kardeş

5- Kelimelerdeki "erkeklik-dişilik" durumu her iki lehçede de vardır. Ancak bu hususta Zazaca ile Kurmancca arasında bir takım farklılıklar göze çarpar. "Erkeklik-dişilik" özelliği bir Hint-Avrupa dili olan Farsça'da bulunduğu gibi, sami dilleri grubundan Arapça'da da - müzekker (erkek), müennes (dişi) - vardır. Şüphesiz bu özellik, yüzyıllar boyunca Fars ve Araplar'la süregelen komşuluk ilişkilerinden ve onların kültürlerinin tesiriyle Kurmanc ve Zaza Türkçe'lerine girmiştir. Bu sebeptendir ki, "ithal malı" diyebileceğimiz bu özellik, her iki lehçeye de farklı şekillerde yansımıştır.

Kurmanccada "nötr" (ne erkek, nede dişi) isimler de vardır. Mesela : kar (oğlak), berh (kuzu), şêr (aslan) isimleri bunlardandır. Zaza Türkçe'sinde ise bu gibi isimler (bızêk:oğlak, kavır:kuzu v.s.) sonlarına bir "-ê" sesi alıp dişi şekle girerler. Yani bu noktada Zaza Türkçe'si, Kurmanc Türkçe'sinden farklıdır.

Kurmanccada nötr olan bazı isimler, Zazaca'da "erkek" olabilir. Keza Kurmanc lehçesinde "erkek" veya "dişi" olan bir isim, Zaza lehçesinde bunun tersi olabilir. Hatta aynı lehçe içinde bir kelime bazı bölgelerde "erkek", bazı bölgelerde "dişi" olarak kullanılabilir. Bu faktörler, erkeklik-dişilik özelliğinin Farsça'dan veya Arapça'dan geçtiğinin işaretleridir.

Konuşulmakta olan Türkçe'de de, Arap kültürünün tesiriyle olmuş olacak ki, bazı

isimler, yukarıdaki özellikleri taşırlar. Mesela: müdür, memur, muallim, katip v.s. gibi kelimeler erkektir. Sonlarına birer "-e" harfinin getirilmesiyle (müdüre, memure, muallime, katibe), "dişi" hale gelirler. Şahıs isimlerinde de aynı durum söz konusudur : Emin, Fehim, Saim, Hamid v.s. gibi isimler, erkektir. Her birine bir "-e" sesinin ilavesiyle (Emine, Fehime, Saime, Hamide), dişi olurlar.

Bu konuda Zazacayı Kurmancca'dan farklı kılan birkaç noktaya daha temas etmek istiyoruz.

- a) İnsanın dış organlarından Kurmanc lehçesinde dişi olanlar ; eni (alın), sing (göğüs), lêv (dudak), tili (parmak), gibi kelimelerin, Zazaca lehçesinde erkek olduğu görülür; çare (alın), sine (göğüs), lew (dudak). Yalnız "gışt"(parmak) sözü, Zaza Türkçe'sinde de dişidir.
- b) Roj (güneş) ve stêr (yıldız) Kurmanccada dişi iken, Zazacada erkektirler ; roc (güneş), istare (yıldız)
- c) Coğrafi özel yer adları Kurmanccada dişidir. Zazacada ise hem dişi olanları, hem erkek olanları vardır.
- d) Masterlar Kurmanccada dişi, Zazacada erkektirler.
- e) Yaş ağaç ve onunla ilgili varlık adları Kurmanccada dişi, Zazacada ise bir kısmı dişi, bir kısmı erkektirler.
- f) Yağışlar ve havanın durumuyla ilgili sözler Kurmanccada dişidir. Zazacada ise hem dişi, hem erkek durumunda bulunanlar vardır.
- g) Yiyecek kapları Kurmanccada dişi iken, Zazacada bazıları dişi, bazıları erkektirler.

6- Kurmanc ve Zaza Türkçe'lerinde iki grup şahıs zamiri vardır. Ancak, adlandırmada bazı değişiklikler göze çarpar.

a) Birinci gurup :

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>	
ez	ez	ben
tu	tı	sen
ew	aw/we	o
em	ma	biz
hûn	şıma	siz
ew	ay	onlar

b) İkinci gurup :

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>	
mın	mın	ben
te	tu	sen
wi,wê	yı,ya	o, o (dişi)
me	ma	biz
we	şıma	siz
wan	yın	onlar

7- İşaret zamirleri : Kurmanccada her iki cinsin (erkek-dişi) tekili ve çoğulu için, yakın

bir şahıs yada şey (veya şeyler) kastediliyorsa "ev" (bu,bunlar) ; uzak bir şahıs (veya şahıslar) yada şey (veya şeyler) kastediliyorsa "ew" (o, onlar, şu, şunlar)'dır. "Ev" ve "ew" in çekimleri yapılırken değişiklikler olmaktadır.

Zaza Türkçe'sinde ise durum farklı olup, cinslerine göre ayrı ayrı adlandırıldıkları gibi, çekimlerinde de herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Karşılaştıralım :

a) Yakın bir şahıs yada şey için :

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>	
vi	ın	bu (erkek için)
vê	ına	bu (dişi için)
van	iny	bunlar (her iki cinsin çoğulu için)

b) Uzak bir şahıs yada şey için : (Zaza Türkçe'sinde, Kurmanccadan farklı olarak, uzak bir şahıs yada şeyin birden fazla karşılığı mevcuttur.)

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>	
wi	aw,we,yı,ay	şu veya o (erkek için)
wê	ya,aya	şu veya o (dişi için)
wan	yın,aynan(ayno)	şunlar veya onlar(her iki cinsin çoğulu)

8- Çokluk eki : Kurmanc Türkçesi'nde çokluk eki "-an"dır. Bu ek, cümledeki durumuna göre bazen "-ên", bazen de "-ın" şeklini alıyor. Misaller : bav-an (babalar), kîtêb-an (kitaplar), kîtêb-ên mın (kitaplarım), kelem-ên mın (kalemlerim) v.s. Bazı şivelerde de bu "-ên" şekli, "-êt" olarak kullanılır.Dar-êt mın (ağaçlarım) v.s..

Zaza Türkçe'sinde iki adet çokluk eki vardır.

a) "-an" : Zaza Türkçe'sinin bazı şivelerinde doğrudan "-an" biçimi kullanılırken, diğer bazı şivelerde de bu ek değişikliğe uğrayarak "-on" , "-un" şekline girmekte, hatta pek ziyade olarak da sondaki "n"ler yutulmuş sadece "-o" , "-u" şekli tercih edilmektedir. Bu özelliğe bilhassa Bingöl şivesinde rastlanır. Misal :

kitab-an/ kitab-on/ kitab-o/ kitab-u (kitaplar)
kağıd-an/ kağıd-on/ kağıd-un/ kağıd-o/ kağıd-u (kağıtlar)

b) "-y" : Bu ek, Zaza Türkçe'sinin bütün şivelerinde geneldir. Hiçbir değişikliğe uğramadan aynen kullanılır. Misaller : kitab-y (kitaplar), kalem-y (kalemler), hoce-y (hocalar), ban-y (evler), tas-y (taslar) v.s... Her iki ekte rast gele birbirlerinin yerlerine değil, ancak cümledeki "zaman" durumuna göre kullanılırlar. Mesela, "kitaplar nerede?" cümlesindeki "kitaplar"ı "kitab-an" şeklinde değil, ancak "kitab-y" biçiminde yazmak mümkündür. Cümlelerin tamamı şöyle "kitay kancadê?" (kitaplar nerede?). "Kanca" kelimesi Zazaca'da varlığını devam ettirerek günümüze gelen eski bir Türkçe kelime olup, Divanı Lügâti't Türk'te de geçmekte ve aynı anlamı vermektedir.

9- Masterlar: Kurmanccada master ekleri "-n" ve "-in"dir. Bütün masterlar "-n" veya "-in" harfleriyle son bulurlar.Eğer kök sesli bir harfle bitiyorsa master eki "-n", eğer sessiz harfle bitiyorsa master eki "-in"dir.

Zazacada ise master ekleri "-ış" ve "-yış"tır. Sessiz harfle biten kök "-ış", sesli harfle biten kök de "-yış" master ekini alır. Misaller:

KurmanccaZazaca

avêt-in	eşt-ış	atmak
bihist-in	eşnawit-ış	işitmek, duymak
giha-n	resa-yış	varmak, ulaşmak
éli-mi-n	musa-yış	öğrenmek
leyist-in	kaykerd-ış	oynamak

10- Kurmanc ve Zaza Türkçelerinde iki soru zamiri vardır :

KurmanccaZazaca

ki	kam	kim
çi	çına	ne

11- Zazaca ve Kurmanccada soru sıfatları :

KurmanccaZazaca

kijan	kama/kuma	hangi(kangi)
çawa	sini/sêni	nasıl
.....	nêçe	nice
lı ku, lı kêderê	kancad, kancadı	nerede, neredeki

12- Kurmanccada kelimelerin önüne; "bı", "dı", "jı", "lı" gibi edatlar (ön edatlar) gelir. Zaza Türkçesinde ise bu durum yoktur. Karşılaştıralım :

a) "Bı" ön edatı için misaller :

KurmanccaZazaca

bı carekê	raykîd	bir defada
bı hwe	hura	zaten, kendiliğinden, bizzat
bı hevre	piya	birlikte

Zaza Türkçe'sinde sadece, "ile" anlamını veren "pey" edatından başka hiçbir edatından başka hiçbir edat, kelimenin önünde yer almaz. Bu da büyük bir ihtimalle Farsça asıllıdır. Çünkü Farsça'da "ile" anlamını veren "ba" ön edatı mevcuttur. Zaza lehçesindeki "pey" ön edatına misaller : pey kalem (kalemle), pey defter (defter ile), peytifing (tüfek ile) v.s... Ancak, Zaza Türkçe'si ile kaleme alınan "Mevlid" in yazarı Ehmed-i Hasi, kitabında, "ile" karşılığında çoğunlukla "pey" olmakla birlikte, Farsça'daki "ba"yı andıran, "be" bazen "de" "bı" ön edatını kullanmıştır.

b) "Dı" ön edatı için misaller :

KurmanccaZazaca

dı nav	mênîd/mênd/mêd	içinde, ortasında
dı nav wan de	mên aynand	onlar arasında
dı nav gund de	mên dewîd	köyün ortasında
dı lêhizim	keykana	oynuyorum

dı çım şına gidiyorum

c) "Jı" ön edatı için misaller :

Kurmancca

Zazaca

jı gund	dewıra	köyden
jı mal	kiyera	evden
jı bo	semed	için
jı bo kitêb	semed kitab	kitap için

ç) "Lı" ön edatı için misaller :

Kurmancca

Zazaca

lı ku?	kancad?	nerede?
lı hindurê	zered	içerde, içinde
lı furnê	fırınđ	fırında
lı behrê	dengızığ	denizde

13- Kurmanccada "lê" seslenme (hitap) edatı, kadınlara yapılan çağrıyı, "lo" seslenme (hitap) edatı ise erkeklere yapılan çağrıyı anlatırlar. "lê" veya "lo", "hey!." Demektir. Misaller: lê kizê (hey kız),lo apo (hey amca!.) v.s. Bu edatlar bazen tek başlarına kullanılırlar. Mesela, yerine göre kadına, lê lê, erkeğe de lo lo şeklinde seslenilir.

Zazacada, "lê" veya "lo" yoktur. Bu lehçede kadın için "herê !" , erkek için de "hero !" seslenme (hitap) edatları kullanılır. Misaller : herê Fatê ! (hey Fatma !) , hero Ehmed (hey Ahmet !)v.s. Türkçe'deki bre (mere,more) seslenme edatı da bu kabildendir.

14- Kurmanccada "ya bo !.) , "ya dê !.) ünlemleri imdat çağrısını izah ederler. Bir kısım Kurmanclar (özellikle Mardin'in "Kılasori" Kurmancları), "yabo"yu baba, "yadê"yi anne anlamında kullanırlar. Bunların "yabo"su ile, eski Türk'lerin han, hakan (veya "devlet baba")ları kullandıkları "yabgu" ünvanı arasında bir ilişki kurulabilir.

Zaza Türkçe'sinde, imdat çağrısını izah eden "ya bo!" veya "ya dê" ünlemleri yoktur.

15- İsimden isim yapma eklerinden biri olan -lı, -li, -lu, -lü eki, (bu ekle yapılan isimler hem sıfat, hem isim olarak kullanılan vasıf isimleridir) ya sahiplik veya bağlılık ifade eder.

a) Sahiplik fonksiyonunda bir kendinde bulundurma ifadesi belirtilir. Kurmanccada bu ek, "bı-" dır ve ismin sonuna değil, önüne gelerek şekillenir. Zazacada ise bu ek, "-ın" olup, isimden sonra gelir. Misaller :

Kurmancca

Zazaca

bı-av	av-ın	sulu
bı-dû	duman-ın	dumanlı
bı-çamur	çamur-ın	çamurlu
bı-toz	toz-ın	tozlu

b) Bağlılık fonksiyonunda da bir mensup olma ifadesi göze çarpar. Kurmanc

Türkçe'sinde mensubiyet eki "-i"dir. Zaza Türkçe'sinde ise bu ek, bazı şivelerde (mesela Diyarbakır şivesi) "-ıç", bazı şivelerde de (mesela Bingöl şivesinde) "-ıj" dir. Misaller :

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>	
gund-i	dew-ıç/dew-ıj	köylü
Beritan-i	Bêrt-ıç/Bêrt-ıj	Beritanlı (aşiret)
Diyarbakır-i	Diyarbak-ıç/Diyarbak-ıj	Diyarbakırlı
Şel-i	Şel-ıç/Şel-ıj	Şelli(Şel, Diyarbakır'da bir köy)

16- Kurmanccada sayı isimleri yapmakta kullanılan ek "-em" ve "-hem"dir. Şayet sayı sessiz bir harfle bitiyorsa "-em", sesli bir harfle bitiyorsa "-hem" eki getirilir.

Zaza Türkçe'sinde ise, eğer sayı sessiz bir harfle bitiyorsa "-ın", sesli bir harfle bitiyorsa "-yın" eki kullanılır. Misaller :

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>	
yek-em	yew-ın	birinci
du-hem	dı-yın	ikinci
sê-hem/sısê-hem	hiri-yın	üçüncü
çar-em	çiyer-ın	dördüncü

17- Kurmanccada yapım eki olarak, dil isimleri yapma fonksiyonuna sahip ek, "-i" iken, Zazacada "-ki"dir. Misaller :

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>	
İngiliz-i	İngiliz-ki	İngilizce
Eleman-i	Alman-ki	Almanca
Erb-i	Ereb-ki	Arapça
Fars-i	Faris-ki	Farsça

18- Kurmanc Türkçe'sinden farklı olarak, Zaza Türkçe'sinde bulunan dikkat çekici bir özellik şudur ki, meyve isimlerinin sonuna bir "-êr" eki getirilerek, o isme bir "ağaç"lık vasfı kazandırılır. Mesela, "tuy" (dut) ismine bir "-er" ilavesiyle, birleşik bir isim haline gelen "tuyer" sözü, "dut ağacı" anlamını vermektedir. Yine "mıroy" (armut) isminin sonuna "-er" ekinin getirilmesiyle oluşan "mıroyer" kelimesi "armut ağacı" manasına gelir.

Kurmancca ise meyve ağacı için Zazacadaki durumdan farklı olarak iki ayrı kelimeye yer verilir. Fakat bu şekil de, konuşulmakta olan Türkçe'deki kaideye aykırı olarak, "ağaç" anlamına gelen "dar" sözü", ismin başına getirilerek biçimlenir. Misaller :

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>	
dar a hêjir	incıl-êr	incir ağacı
dar a behiv	vam-êr/vum-êr	badem ağacı
dar e sêv	say-er	elma ağacı
dar a alûc	sınz-êr	alıç ağacı
dar a gûz	goz-êr	koz (ceviz) ağacı

Gramer kaideleri açısından incelediğimiz Türkçe'nin Kurmanç ve Zaza lehçeleri arasındaki farklılıkları, başka alanlarda da görmek kabildir. Ancak, biz burada konunun ayrıntılarına girmeden, kısa ve öz olarak, ileri sürdüğümüz tezi destekler mahiyette, bazı konuları ihtiva eden kelimelerin Kurmanç ve Zaza Türkçe'lerindeki karşılıkları arasında mukayeseler yapacağız.

Aile ile ilgili sözler

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>	
bav	baw/bay/babi	baba
da/dê	day/dadi/may/aney	ana
bapir	pirik/kalık/bawkal	dede
ap/mam	ap/dat	amca
pısman	datza	amca oğlu
hwişk/huşk	wak/wakê/way	bacı
met	em/emê	hala, babanın kız kardeşi
hewi	wesni	kuma
jinebi	viyay	dul kadın
dış	balt-uz	baldız
hevling	bacanağ	bacanak
hezur	vistore/wıstwre	kayınbaba
hwesu/hesu	visturi	kayınanne
buk	veyv/vêv/vêw	gelin

Ev, Ev Eşyaları ve Aletler ile ilgili sözler

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>	
mal/hani	kiye/ban	ev
diwar	dês/dis/diwar	duvar
dık	eku/sekuy	seki
deri	ber	kapı
kadin	merak	samanlık, saman konulan yer, merak
hêtun	kuçelan/kuçelu/çıklo	ateş ocağı
sêpê	dizo/dêzo	üzerine tencere vs. konulan üç ayaklı demir araç
sêl	tok/tewk	üzerinde ekmek pişirilen sac
den	dor/hıl/kup	küp
beroş	kuşhane/tencere	tencere
tawe	tawa/kanzık	tava
kolek/nıkre	lıye/lıyın/kazan	kazan
hesk	kondêz	büyük kepçe
bêjing	pirçın	kalbur
hırı	peşm	yün
ta/ben	la	ip, iplik
şujın	goçın	çuvaldız

mêvok/pıkoj	gocak	düğme
neynık	lilık/eyne	ayna
kurtan	cıl/palun	semer, palan
dehfık	dam	tuzak, fak
reht	silâ	bele bağlanan fişeklik
bilur/şımşal	zel	kaval
şur	kalmek/kılıç	kılıç
tewr	kazme/zegne/zengne	kazma
bêr	hiwe/wiye	kürek
kewre/kertık	hard/hardos	eğ
şene	kıram/tırpun	tırpan
tevşo	kedum	keser
das	vaşturi	orak
bıvır	torzi	balta
keran	zamp/zump	balyoz

Vücutun Organları ile ilgili sözler

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>	
eni	çare	alın
çav	çım	göz
rûmet	aluşk	yanak
defın/bebıl/poz	zınc/pırnık	burun
dev	fek	ağız
pol/mıl	kıft	omuz
bêçi/tılı	gışt	parmak
newk	mêne/mone	be
zık	pize	karın
karç	boç	kuyruk sokumu
onc	kor	kalça
sêvanok	sayek	kalça kemiği
çim	çipik/çake	bacak
ejnu	çok/kapık	diz
dımah/meji	mezg	beyin
damak	hazmıg	damak
soriçık	zıklul/zurkulık	yemek borusu
dıl	zer	yürek
gurçık/gurçile	velg	böbrek
pış/sıpl	serpes	dalak
rodi/ruvi	lokla/lokra	bağırsak
zwiv	mal	tenya, bağırsak paraziti

Tabiat ile ilgili sözler

<u>Kurmancca</u>	<u>Zazaca</u>
------------------	---------------

baran	vart/vahart/dijn	yağmur/boran
berf	verw/vor	kar
zipik/teyrok	hişolık/hişışık/torg	dolu
bırusk	dur	şimşek
şape/aşit	horês/hewrês	çığ
dılop	çılık	damla,katre
behr/derya	dengiz	deniz
ba	hewa	rüzgar/bora
gole/gırme	riya	gök gürültüsü
roj	roc/tic	güneş
hiv	aşm	ay
stêr	ıstare/estere	yıldız
çiya	ko	dağ
gır	kıl/tepe	tepe
nızar	zıme	güneş görmeyen yer
lat/çele	siy/reys	kaya
ber	kera	taş
berik	hiç	ufak taş,çakıl
ferş	teht	geniş, yassı taş

Zaman ile ilgili sözler

Kurmancca

Zazaca

seher	wesere	seher, şafak vakti
esr/esır	yere	ikindi
êvar	şan/şand/şund	akşam
sal	ser	sene,yıl
sersal	seranewey	yeni yıl, yılbaşı
isal	emsar/esmar	bu sene
meh	aşm/ayşm	ay (30 gün)
gav	gam/gum/vist	an
nuha	ikê/ika/ınkav	şimdi
do/doh	vizir/vızêr	dün
sıbetır	dısbay/dısway	ertesi gün, yarın değil öbür gün
dereng	ere/herey	geç
zu	rev	erken

Bitki, Sebze, Meyve ile ilgili Sözler

Kurmancca

Zazaca

zıl	çığ/kamiş	saz, kamış, çil
pivok	henek/heynalık	çığdem
giya	vaş	ot
rêsi	patil	ot destesi
dırı/stiri/sıh	telı	diken
reg/reh	rıstım/kok	bitki ve ağaç kökleri
nışuk	burnuti/burmiti	tütün tozu, enfiye (burun otu)
kaû	has/malor/marol	marul
ket	arbud	yonca
sımbıl	weşe	başak,sümbül
nok	neha	nohut

nisk	mercuy	mercimek
garis	kurek/korik/koryek	darı
genım	ğele	buğday
kundur	kuy	kabak
tiri	engur/hengur	üzüm
besire/jur	feyınc	koruk üzüm
etfik	zıklı	küçük üzüm salkımı
dêli	mehşêl/mehşêr	üzüm asması
behiv	vam/vum	badem
behivterk	gulh	taze badem, çağla
ajık	gorvum/gewrvam	yabani badem
hêjir	ıncıl	incir
gelaz	alunç	erik
aluce	sınc	alıç
hırmi	korç/mıroy	armut
kezah	lul	ağaçları budama işi, aşı
bi	val	söğüt
hewr	dal/dahl/dehl	kavak
kalık	tole	kabuk
darpuç/fitrik	kerkurık/sung	mantar
penbû	peme	pamuk
ka	simer	saman

Renkler

Kurmancca

Zazaca

zer	ziyerd	sarı
sor	sur/kızıl	kırmızı
reş	siya/kere	siyah,kara
kesk	aşıl	yeşil
şin	kuho	mavi

Mevsimler

Kurmancca

Zazaca

buhar	wesar	bahar, ilkbahar
havin	emnu/amino/aminan	yaz
pehiz	payız	sonbahar
zivistan	zimisto	kış

Hayvan İsimleri

Kurmancca

kev
kewok
çuk/çuçık
dumakesk
elih/daraş
kund
kırık/kijik
mırışk
feruc
çiçık
keroşk/kevroşk
şami
neri
mi/mih
çêlek
conga
se/kuçık
cewrık/gucile
esp/hesp
hırç
rovi
weşş/beraz
tori
gur
jijo/juji
kezık/bihok
kuli
meş
mışk
mıškekor
gen/bezmijk
mûri/gêrik
dupışk
calcaloke
peşu/kemeş
sêw

Zazaca

zerec
bewran/boran
mılçık
hehecık
kertal
bum
kela
kerğ/kiyerg
varık
lir/lihir
arweş
pepi
tuşk
mêşın/meşna
manga
malaw/malew
kutık
kırte/boci
estor/bergir
heş
luy
hoz
çekel
çınawır/verg
dice/dije
golal
mele/çırçele
muyes
mere
muş
kiyerce
morcele
ekreb/ekrew
pirık
meyşe/melaşe
çaring

keklik
güvercin
serçe kuşu
kırlangıç
kartal
baykuş
karga
tavuk
piliç
civciv, tavuk yavrusu
tavşan
hindi
teke
koyun
inek
dana,malak
köpek
enik, köpek yavrusu
at, beygir
ayı
tilki
domuz
çakal
kurt
kirpi
böcek
çekirge
sinek
fare
köstebek
kene
karınca
akrep
örümcek
sivrisinek
zehirli iri arı

kevjal
bek
kewsel/rek

kerkiñç
kilincele
kesa

yengeç
kurbağa
kaplumbağa

Hayvanlarla ilgili bazı sözler

Kurmancca

derbad
ayar
kayın
katar
duv
dû/teri
guzek
pezizonk
hûr
avis
hiç
keri

Zazaca

korç
poste
nişor
kılawek
boç
dime
kap/kabe
çikone
vire/vêre
ewr/hor
eriş/erij
bol

boynuz
deri, post
geviş, geviş getirme
horoz ibiği
kuyruk
koyun kuyruğu
aşık kemiği
kuş ve kümes hayvanlarının taşılığı
işkembe
gebe
memeli hayvanlardan sağılan ilk süt
koyun keçi sürüsü

Not : Buraya kadar sıraladığımız kelimelerin etimolojik yönü üzerinde fikir beyan etmediğimiz malumdur. Aslında bu husus, konumuzun da dışındadır. Yalnız şunu söylemeliyiz ki, bu kelimelerden pek çoğu, hem eski Türkçe'de (Göktürk, Uygur, Karahanlı, Türkçeleri v.s.) ve hem de bugün yaşayan Türk lehçeleri mevcuttur.

EVLIYA ÇELEBİ "SEYAHATNAME" SİNDE ZAZA VE KURMANÇLAR

"Zaza ve Kurmanc" konusunu incelerken, başvurduğumuz kaynaklardan biri de ünlü gezgin Evliya Çelebi'nin pek meşhur "Seyahatname"si oldu. Her ne kadar "Seyahatname"de tezimizi destekleyici mahiyette olan açık ve belgeli hükümler yoksa da, verdiği bazı ipuçları işimize yarıyor ve ileri sürdüğümüz görüşün önündeki yolu birazcık da olsa aydınlatıyor.

Evliya Çelebi'nin bazı hususlarda kendinden önceki bilginlerin görüş ve düşüncelerinin etkisinde kaldığı muhakkaktır. Nitekim, "Şerefname"den alıntılar yapması bu etkileyişe bir misal olarak gösterilebilir.

Evliya Çelebi'de, çağın hakim olan geçerli modasına uyarak, Doğu ve Güneydoğu

Anadolu bölgelerinde bir kısmı yerleşik, diğer bir kısmı göçebe olarak yaşayan ne kadar topluluk varsa, hepsini "Kürt" adı altında ele almaktadır. Bu hüküm de tabii ki bazı açık kapılar bırakmaktadır. Mesela bu açık kapılardan biri, hiç şüphesiz "Zaza Türkleri"dir. Evliya Çelebi, Zazalar'ı "Kürt" saymaktadır. Halbuki verdiği bazı ipuçları, bu iddiayı geçersiz kılar.

"Seyahatname"den şunları alıyoruz :

"... Murat nehri üzerindeki Çabakçur büyük köprüsünden geçen Zaza ve Bingöl yaylasına çıkmak isteyen Haltı, Çekvani, Yezidi. Zaza, Zebari, Lulu, İzolu, Şakağı ve Kiki aşiretlerinden ikiyüz bin insan ile bir milyon koyun ve diğer hayvanlardan, burada bekleyen Çabakçur beyinin adamları kuş uçurmayıp öşür vergisi alırlar. Yayladan inerken de yayla hediyesi alırlar.."

"Bingöl yaylasının halkı : Zaza, Lolo, İzo, Yezidi, Hıltı, Çekvani, Şakai, Kiki, Bisyani ve Murki gibi Kürt aşiretleri olup yüz binlerce hayvanları ile dağa çıkıp taze hayat bularak Erzurum vezirine yayla hakkı verirler."

"(Süphan Dağının) en yüksek tepesine her sene Türkmen, Çekvani, Zaza, Lulu, Zıbari, Pesani ve Kargari Kürtleri yüz binlerce hayvanları ile çıkıp yayla faslı yaparlar."

Yukarıda hatalı olarak, bir aşiret adının iki ayrı şekilde yazıldığını görüyoruz. Misal : "Haltı-Hıltı", "Lulu-Lolo", "Zebari-Zıbari", "İzoli-İzo", "Şakağı-Şakai", "Bisyani-Pesani"... Bu hata, ya Evliya Çelebi'nin yada "Seyahatname"yi eski yazıdan yeni yazıya çevirenlerindir.

Dikkat edilecek olursa, isimleri zikredilen aşiretler, bugün dahi mevcut olup Kurmanca konuşmakta ve Kurmanc adıyla anılmaktadırlar. Ancak, iki istisna var. Biri "Zaza" diğeri de "Yezidi"dir.

Malumdur ki, Zazalar bir aşiret olmadıkları gibi, "Kurmanc"da değildirler. Gerek Kurmanca olsun, gerek Zazalar olsun, diğerleriyle birlikte ayırmacılar tarafından "Kürt" genel adı altında toplanmaya çalışılmaktadır. Zazalar kendilerine mahsus, "Zazaki" dedikleri, Zaza Türkçe'sini konuşurlar. Bu lehçe, Kurmanc lehçesinden çok farklıdır. Ayrıca, Zaza Türkleri'ni bir "aşiret" olarak kaydeden Evliya Çelebi'nin bu görüşünün aksine; Zazalar, büyük-küçük yüzlerce aşiret ve kabileden ve binlerce aileden müteşekkil bir topluluktur. Bugünkü durumla da kıyaslayacak olursak, Zazalar ile zikredilen aşiretler arasındaki nüfus farkı, "Seyahatname"deki görüşlerin gerçeğe uygun olmadığına bir izahıdır. Evliya Çelebi'nin "Kürt" diye zikrettiği aşiretlerin bugünkü toplam nüfusunun 60-70 bin civarında olduğunu tahmin etmekteyiz. Buna karşılık Zaza Türkleri, tahmin ettiğimiz kadarıyla, iki milyon küsürlük bir nüfusa sahiptirler...

"Yezidi"ye gelince, bu da bir aşiret ismi olmayıp, "Yezidilik" inancını benimsemiş olan vatandaşlarımızın bir bölümüne verilen isimdir.

Evliya Çelebi "Diyarbakır"ı anlatırken ; "Halkı Kürt, Türkmen, Arap ve Acem'dir. Reayası Ermeni'dir" diyor. Halbuki Diyarbakır'da "Zaza" nüfusu oldukça kalabalıktır. Anlaşılan Evliya Çelebi, ya Zaza Türkleri'ni "Kürt" adı altında toplamış yada "Acem" tabiriyle "Zazalar"ı kastetmiştir. "Acem" sözü genellikle "İranlılar" (Farslar) için kullanılır. Araplar; Arap olmayanlara "Acem" der. Bu; Türkmen, Kürt, Azeri, Zaza'da olabilir. Evliya Çelebi zamanında Diyarbakır'da yerleşik İranlı bir topluluğun mevcudiyeti bulunmadığına göre, bu "Acem"kim? Zaza Türkleri olması büyük bir ihtimaldir..

Dikkatimizi çeken bir nokta daha var. Evliya Çelebi, Diyarbakır'ın "Yurtluk ve Ocaklık Sancakları'nın isimlerini şu şekilde veriyor : "sağman, Kulp, Mihraniye, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur, Çermik ". Bunlardan Sağman, Kulp, Çapakçur (bugünkü "Bingöl") ve Çermik gibi muhitlerde Zaza Türkleri meskundur.

Yine Evliya Çelebi, "Armid (bugünkü "Diyarbakır") eyaletindeki hükümetler'in, "Cezire, Eğil, Genç, Palu, Hazo" olduğunu bildiriyor ki; Cezire (Cizre) dışında, diğerleri, yani Eğil, Genç, Palu ve Hazo (bugünkü "Sasun") gibi muhitlerin insanları da Zaza'dır.

"Dil" konusunda da Evliya Çelebi şunları yazıyor : "... burada (Erzurum'dan Basra Körfezi'ne kadar olan mıntıkada) çeşitli diller konuşulmakta olup, bunlar ; Zaza, Lulu, Hakari,

Avniki, Mahmudi, Şirvani, Cezrevi, Pesani, Sencari, Hariri, Erdelani, Surani, Halifi, Cenvani, İmadi ve Roziki lisanlarıdır.”

Burada; Evliya Çelebi, alışlageldiği gibi Zaza Türkçesi’ni “Kürtçe”nin bir “lisan”ı olarak göstermektedir ki, doğru değildir.

Evliya Çelebi, Zaza Türkleri ile meskun bugünkü Sason (eski adı “Hazo”) ilçesi hakkında bilgi verirken, çok önemli bir noktaya temas ediyor. Bu da “Zaza” ile “Kürt”ün farklılığını vurgulayan mühim bir işarettir.

Evliya Çelebi, “Hazo Kasabası”nı şöyle anlatıyor :

“kalenin kible tarafı eteğinde genişçe bir arazidedir. Bin hanelidir. Henüz gelişmektedir. Evlerin hepsi toprak ile örtülüdür. Çarşı içinde camii ve şeref hanı meşhurdur. Küçük sıcak bir hamamı, üç adet de dükkanı vardır. Halen hakimi olan Murtaza Bey kagir bir han yaptırmıştır ki, sanki sağlam bir kaledir. Kayalık bir yer olduğundan bağ ve bahçeleri güzel değildir. Halkı dinç ve güçlü kimseler olup, piyade ve süvarisi meşhurdur. Şeyhani, makravi, kılıç vurmada, ok atmada eşsiz kavimdir. Gayet namaza devamlı, Şafii mezhebine bağlı, imanlı ve Allah’ın birliğine inanmış erkek ve kadınlardır. Gerçi yaylalarında Halti, Çekvani ve Zibari Kürtler’i vardır ama onlar ile alışveriş yapmazlar.”

Yukarıya aldığımız bölümdeki “mühim işaret”imizi son cümlede görüyoruz. Çünkü bu cümlede, Zazalar’ın “Kürt” olmadıkları vurgulanmak isteniyor.

O kısmı bir kere daha tekrarlayalım :

“Gerçi yaylalarında Halti, Çekvani ve Zibari Kürtler’i vardır ama onlar ile alışveriş yapmazlar”

Bir nokta daha var. Evliya Çelebi, Hınıs Kalesi’ni anlatırken ; “Bu kalenin içinde bin iki yüz hane Kürt oturur” demektedir.

Burada da yine bir “yanılma ” söz konusudur. Bilindiği gibi günümüzde Erzurum’a bağlı bir ilçe olan Hınıs, çok eskiden beri Zaza Türkleri ile meskun bir beldedir.

“Seyahatname”den öğrendiğimize göre Evliya Çelebi : Zaza Türkleri’nin yerleşik bulunduğu, mesela Siverek, Çermik, Çüngüş, Sağman, Çemişkezek, Palu, Çabakçur, Genç, Kulp, Eğil, Hani gibi yerleri de ziyaret etmiştir. Ancak Evliya Çelebi, gezip gördüğü bu mıntıkalarındaki insanların giyim-kuşam, sosyal yapıları, inançları ve dilleri hakkında hiçbir bilgi vermiyor.

CELALEDDİN-İ HARZEMŞAH’IN ÖLDÜRÜLMESİ VE ZAZA TÜRKLERİ’NİN TAVRI

Tarihin seyrini takip edersek tamam 752 sene evvel, bir adı Celaleddin Menguberti olan büyük Harzem hükümdarını, bir çok diyar fetih ve istila ettikten sonra nihayet Moğolların önünden kaçarak dolu dizgin Anadolu’ya kadar gelmiş görüyoruz.

Azerbaycan, Bitlis, Ahlat, Siirt, Çapakçur (Bingöl), Erzincan ve Dersin (Tunceli) yörelerinde hakimiyet kuran Harzam (Harizm) Türkleri Sultanı Celaleddin’in bu ilerleyişini durdurmak için, Selçuklu sultanı Aleaddin Keykubat, ordusuyla Harzemliler üzerine hareket etti.. İki ordu, 10 Ağustos 1230 tarihinde Erzincan’ın Yassı Çimen dağlarında çarpıştılar. Sultan Celaleddin mağlup oldu. Ahlat’a geldi. Burayı tekrar ateşe vererek şarka döndü. Fakat bu taraftan da Moğol orduları kendisini aramaya geliyorlardı. Birkaç muharebede tekrar mağlup oldu ve bu defa Bağdat’a kaçmak istedi. Diyarbakır önüne geldi; geceyi Dicle köprüsü yanına kurduğu çadırda geçirmek istiyordu. Fakat gece çadırını Moğollar bastılar. Sultan Celaleddin birkaçını öldürerek ve bütün maiyetini de bırakarak yalnız başına Silvan mıntıkasına kaçtı.

İşte, asıl konumuzu ilgilendiren bundan sonraki gelişmedir. Zira bu gelişme, kafalarda birtakım soru işaretlerinin yer etmesine yol açacaktır.

Bıraktığımız yerden devam ediyoruz. Sişvan yakınlarına gelen Celaledin Harzemşah, saklanmak için dağa çıkıyor. Tesadüf ettiği Kurmanclar kendisini öldürmek istiyorlar. Sultan, bunların reisine "Ben Sultan'ım, hakkımda bir karar vermede acele etme. Beni ya Melik El-Muzaffer Gazi'ye götür, o seni zengin eder. Veyahut beni memleketimden birine sevk et, seni emir yaparım" diyor. Reis bu tekliflerden ikincisini kabul ederek Celaledin Harzemşah'ı obasına götürüyor. Kendisi de Sultan'ın dağda kalan atını ve eşyasını getirmeye gidiyor. Bu sırada başka bir Kurmanc gelerek reisin karısına bu Harzemlinin kim olduğunu neden öldürülmediğini soruyor. Kadın da mümkün olmadığını, çünkü bu adamın "sultan" olduğunu, kocasının kendisine aman verdiğini söylüyor. Fakat, "Onlar Ahlat'ta bundan daha kıymetli bir kardeşimi öldürdüler" diyerek elindeki kargının bir darbesiyle Celaledin Harzemşah'ı şehit ediyor. (17 Ağustos 1231)

Bir müddet sonra, Melik El-Muzaffer (Silvan ve El Cezire emiri olup, Eyyubiler'dendir), dağa adam göndererek Sultan'ın eşyasını, atını, eğerini, pek meşhur olan kılıcını, saçının ortasına diktiği ufak heybesini getiriyor. Sonra da ölüsünü buldurup, gömdürüyor.

Bu maceralı Türk hükümdarının tarihi bu kadarla bitmiyor. Ölüm olayı, Kurmanclar ile Zazaları karşı karşıya getirdiği gibi, ölüsü de bir mesele oldu. Zaza Türkleri, kendilerince muhterem tutulan Sultan Celaledin'in ölüsünü alıp kaçırdılar. Fakat Kurmanc kabilelerinin tahrip etmesinden korkarak, gidilmesi meşkül ve kendi aşiretlerinin (Zazalar'ın) kalabalık oldukları Dersim (Tunceli) dağlarına götürüp, yüksek bir noktada defnederek ziyaretgah yaptılar. Bu sebeple, Dersim Zazaları bu türbeye ve dolayısıyla bu dağa, "Sultan Baba" derler. Diğer bir adı da "Tacik Baba"dır. "Tacik" kelimesi zamanla değişerek, halkın ağızında "Tujik" (Tucik) olmuştur.

Dersimli Zaza Türkleri için "Tacik Baba" (Sultan Baba) mukaddes bir ziyaret yeridir. Oraya adaklar adanır, Muharrem ayında kurbanlar kesilir, merasim yapılır. Dersim'in korkunç fırtınaları, Ağdad köyünün doğusundaki "Tacik Baba" tepesinden patlar. Dersimli, "Tacik Baba"dan top uğultularına benzeyen fırtınalı sesler geldiği zaman bunun, devletin harbe gireceğine, şayet devlet harp halinde ise zafere işaret ettiğine inanır.

Merhum Nazmi Sevgen, "Tacik" kelimesine şu şekilde bir açıklık getirmektedir:

"... Tacik kelimesi Türkçe'dir. Eski İranlılar, Arap yarımadasında kendi hudutları boyunca en çok temas ettikleri "Tay" aşiretine Arap kaidesine göre "Tayi" ve kendi fonetiklerinin zoruyla da "Tazi" derlerdi. Yani Fars için Arap "Tazi" idi. Türkler bu kelimeyi kendi fonetiklerine uydurarak "Tacik", "Tezik" şekline soktular..."

"Horasan"ın istilasından sonra, İslamlık nehirler arası hittasına girdiği zaman, Kuzey İran ve Türkistan ahalisi de Tacik olmuşlardı. O zaman eski dinlerini muhafaza eden Akdin Saliki Türkler, kendilerine "Gebr" adını verirlerdi. Sonradan Müslüman, yani Tacik olarak Ön Asya'ya doğru sarkıp yayıldıkları zaman yerli Hıristiyanlara kendileri gavur, yerli Hıristiyanlar da onlara "Tacik" dediler. Cengiz Han'ın, Asya'yı istilasında şimdi "Tacikistan" denilen memleket etrafında teessüs etmiş cihangir, muazzam ve muhteşem bir "Tacik Devleti" vardı. Bu devlet bugünkü Dersim (Tunceli)'e kadar uzanıyordu. Dersim, Tacik devletinin batısında, serhat bekçisi rolünü alan bir kısım Tacikler'le meskundü. Bu muhteşem Tacik devletinin, Harzemliler'in yurdu olduğunu biliyoruz. Bu sebeple Dersimli'nin, hatıralarına ve tarihi vakıya dayanarak "Tacik Baba" dağında Celaledin Harzemşah'ın metfun bulunduğunu iddia ve beyan eylemesindeki isabet, bu suretle de teeyyüt etmiş olmaktadır..."

Netice olarak, 752 sene önce cereyan eden bu olay da bize ; Zazalar'ın "Kürt" olamayacağını, Zazalar ile Kurmancların aynı kökten ayrılmış farklı iki Türk topluluğu olduklarını düşündüren bir mesaj niteliğindedir. Dersim (Tunceli)li Zaza Türkleri'nin bir kısmı bugün dahi kendilerini "Harzemli" saymakta ve "Horasan'dan Geldiklerini" açıkça söylemektedirler. Varto Zazaları'ndan olan Mehmet Şerif Fırat da, bu görüşü ileri sürmekte ve kendisinin de bağlı bulunduğu "Hormek" aşiretini bir misal göstererek, "atalardan süzülüp gelen rivayet ve inanışa göre, Hormek kabilesi Harzemlidir" demektedir.

Tarihçi Dr. Rıza Nur'un açıklamaları da bu yöndedir. Kendisi, Dersimli Zaza Türkleri'nin "Kürt" olmadığını ve bunların bir bölümünün Harzemli Sultan Celaledin'in taifesi olan Türkler olduğunu yazmaktadır.

YEZİDİLİK İNANCI

"Yezidilik" inancı kesinlikle Zaza Türkleri'nde yoktur. Yezidiliği benimsemiş her hangi bir Zaza aşireti veya ailesi de mevcut değildir.

Aleviliğin Türkmen, Zaza, Azeri, Kurmanc v.b. gibi Türk boyları arasında yayılıp, bir hayli taraftar bulmasına karşılık ; "Yezidilik", sadece Kurmanclara mensup bir zümre tarafından benimsenmiştir.

Bazı yazarların Yezidiler'i Zaza Türkleri'nden göstermelerine dair fikirleri doğru değildir. Belgelere dayandırılmayan bu iddialar geçersizdir ve ilmi gerçeklere de aykırıdır.

Bu hataya düşenlerden biri, "Doğu illeri ve Varto Tarihi"nin yazarı olan Merhum Şerif Fırat'tır.

Bu konuda şöyle diyor :

"Arap orduları önünde dağılan Part Türkleri (Zazalar) şubesinden ayrılan Yezidiler ; o çağlarda doğu illerinin serhatlarından güney-doğuya geçerek cenupta Sincar dağlarına, Alagöz dağlarıyla, Karabağ ve Şengal ovalarına yayılmış ve bunlar son zamana kadar Arap ordularına ve İslamiyet'e karşı koydukları için bir türlü İslam dinini kabul etmeyip, Yezidi namını almışlardır."

Yazarın bu düşüncelerini çürüten pek çok ilmi gerçek vardır. Evvela şunu belirtelim ki, "Yezidilik" inancı ortaya çıktığı sıralarda, İslam bayraktarlığının Türk orduları tarafından üstlendiğini görüyoruz... Bu inancın doğuşu ise Arap fetihlerinin parlak devrinden 300 yıl kadar sonra olmuştur.

Yezidiler, 1072-1162 yılları arasında yaşadığı kabul edilen Şeyh Adi Bin Müsafir'i bu inançlarının kurucusu olarak kabul ederler. Gerçekte ise tasavvufi bir tarikatın kurucusu ve "mü'min" bir kişi olan Şeyh Adi'nin fikirleri, onun ölümünden sonra, bazı müritleri tarafından değiştirilerek, batıl ve sapık bir akım olarak geliştirilmiş, çeşitli hurafeler ve eski dinin pek çok akideleriyle de donatılmıştır. "Yezidilik" adı verilen bu garip inanç, bir "mezhep"ten ziyade, adeta bir "din" haline dönüşmüştür.

Yezidi Kurmanclar, "Melek Tavus" diye adlandırdıkları "şeytan"a taparlar. Her yıl 23 Eylül'de, Şeyh Adi'nin Musul yakınlarındaki Sincar dağında bulunan mezarını ziyaret ederek "hacı" mertebesine ulaşırlar. Yezidiler'in "Kitab-ı Celve" (Vahiy Kitabı) ve "Mıshefa Reş" (Kara Kitap) adlarını taşıyan iki din kitapları vardır. Dini ibadetleri, ayinleri ve duaları hep Kurmancca konuşulacağına, Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından "Kürtçe" (Kurmancca) olarak indirildiğine ve Hazreti Muhammed (s.a.v.)'in onu Arap diliyle yazdığına inanırlar. Bunlar birçok şeyleri mesela bakla, marul, balık yemezler, mavi rengi giymezler.

Genellikle eski Türk geleneklerini ve İslam'dan önceki eski Türk dininin pek çok ilkelerini yaşayan ve yaşatan Yezidiler; bugün, Türkiye'nin doğu ve Güneydoğu (Urfa, Siirt, Mardin, Van, Hakkari) taraflarından sayıları çok az olmakla beraber, Suriye, Irak, İran ve Sovyet Kafkasya'sında, Erivan ve Tiflis çevresinde dağınık bir şekilde yaşarlar. Merkezleri Sincar dağı yöresidir. Sincar, Musul'un kuzeybatısında ve ona bağlı bir ilçedir.

"Yezid" kelimesine gelince, bunun eski Türkler'deki "Ayzıt" (Hezid) ile benzerliği düşünülebilir. Kaşgarlı Mahmud da Divan-ı Lügat-i Türk'de "izi" kelimesini ; ilah, efendi anlamında kullanmıştır. Ayrıca, Muaviye'nin oğlu "Yezit" ile ilişkili olduğunu ileri sürenler olduğu gibi , bunun aksini savunanlar da vardır.

Bütün bunlara rağmen bazı çevreler, kasıtlı olarak ortaya attıkları bir takım hayali şeylerle, Zazalar ile Yezidiler'i aynı inanca bağlı gösterme gayreti içindedirler.

İhsan Nuri'nin "Tarih-i Rişeyi Nejat-i Kurd" isimli Farsça eserini "Kürtler'in Kökeni"

adıla tercüme edip yayınlayan ayrımcı çevrelerden M.Tayfun, kitapta yer alan bir dip notunda şöyle diyor :

"Herekol Azizan, Hawar Dergisinin 42. sayısında (1942-Nisan) Newruz konusunda yazdığı yazıda... 'Zerdüşt'ün Avesta'da bir bahar bayramından söz ettiğini' belirttikten sonra, bunun Newruz olması gerektiğini, bu bayramın Yezidi Kürtler (Hezidiler) arasında kutsal bir biçimde "Cemayi" adı ile kutlandığını belirliyor. Bu bayramda Yezidiler en güzel elbiselerini giyip, düz bir alanda toplanırlar, her aile yiyeceğini getirip, yiyeceklerini orta yere dizerler ve öğlen yemeklerini yerler, ardından halk oynar, türkü söyleyip eğlenirmiş. Bugün dahi (1977), Diyarbakır'ın Dicle İlçesinde bazı Zaza köylerinde baharın güzel günlerinden birinde Yezidiler'in "Cemayi" gününe benzeyen 'Roje Ziyar' kutlanır. Zaza Kürtler tıpkı Yezidiler'de olduğu gibi güzel elbiselerini giyer, topluca bir alana gider, hatta giderken her aile yiyeceklerini ve kazanını birlikte götürür. Orda yemeğini pişirir, yine Yezidiler'de olduğu gibi yemekler tabaklar içinde yere dizilir, yemeklerini yer, ardından oyunlar oynanır, sohbet edilir, türküler söylenir, eğlenilir. Bu gün her yönüyle bir bayramdır ve Zaza-Kürt aşiretleri arasında harfiyen aynı biçimde bu gün bile kutlanması ilginçtir. Sadece isim değişikliği olmuştur. Buna rağmen Zerdüşt'ün Avesta'da sözünü ettiği Bahar Bayramı bu bayram olabilir."

Yazarın düşünceleri bu kadar. Hemen ilave edelim ki, bunlar tamamen hayal mahsulüdür. Neden ? Çünkü bir kere Zaza Türkleri'nde "Roje Ziyar" (Rocey Ziyar) adıyla kutlanan bir bayram yoktur. "Yok" olan bir şeyin Yezidiler'in "Cemayi"siyle veya Zerdüşt'ün Avesta'sındaki bayram ile karşılaştırmanın anlamsızlığı meydandadır. Ayrılcı çevrelerin kafaları bulandırmak gayesi ile maksatlı olarak imal ettikleri bu sahte "bayram"ın "yok"luğunu kendileri de bilirler. Fakat Zazalar'ı "Kürtçülük" akımının içine çekebilmek için bu tür sahtekarlıkların yapılmasında bir sakınca görmezler. Bilakis fayda umarlar...

"Rocey Ziyar" nedir? Yazarın iddialarının aksine, bu ne bir bayramdır ve nede bir önemli günün ismidir. "Rocey Ziyar", adı üzerinde "Ziyaret Günü"dür. Burada "Ziyar" ; ziyaret, mezar, türbe, kabir anlamına gelir. Yani 'mezarın veya türbenin ziyaret edileceği gün' demektir. Bu gün , genellikle Perşembe günüdür. Yalnız bir güne mahsus olmayıp, yılın her perşembesi 'Rocey Ziyar' (Ziyaret Günü) sayılır. Ziyaret isteğe bağlıdır. Giden de var, gitmeyen de... Her hangi bir muradı olanlar, halk arasında takdire şayan olmuş büyük türbeleri ziyaret eder ve çeşitli dileklerde bulunurlar. Türbede yatan kişinin, Allah'ın bir evliyası olduğu inancındadırlar.

Ziyaret günü sabahı erkenden kalkılır, temiz elbiseler giyilir, yiyecekler ile varsa kurbanlık hayvan da alınarak yola çıkılır. Abdestli olmak şarttır. Yatır, abdestsiz ziyaret edilmez. Bu günü oruçlu geçirenlere de rastlanır... Türbeye varıldığında ilk iş türbeye yüz-göz sürmektir. Sonra kurbanların kesimi başlar... Yemekler yenilir, toplu halde namaz kılınır. Ardından eller kaldırılıp, en içten yakarılarıyla Allah'a yalvarılarak, ziyaret edilen yatırın hatırı için dileklerinin kabulü istenir... Bu arada dilek taşına taş yapıştırmayı, türbenin yanındaki ağaçlara çaput bağlamayı, çocuklara ve türbe bakıcılarına ise bol bol bahşiş veya hediye vermeyi ihmal etmezler... Ziyaret esnasında veya sonunda şarkı-türkü söylemek, oyunlar oynamak gibi eğlenceli davranışlar kesinlikle yoktur. Bunlar günah sayılır.

İşte Zaza Türkleri'ndeki "Rocey Ziyar"ın anlamı budur. Ne Yezidilikle, nede Zerdüşt'lük'le hiçbir bağlantısı mevcut değildir. Netice olarak şunu diyoruz : Yezidilik inancı, Zaza Türkleri'nin tamamen dışındadır.

SOSYAL YAPI BAKIMINDAN ZAZA VE KURMANCLAR

Zaza ve Kurmanclar arasındaki mevcut sosyal yapı farklılıkları, aslında başlı başına incelenmeye değer, çok geniş bir sahadır. Ancak biz, gayet belirgin olan birkaç noktaya işaret etmekle yetineceğiz.

Sosyal yapı itibariyle, Zaza Türklerini Kurmanclardan farklı kılan özelliklerden en

çarpıcı olanları görebildiğimiz kadarıyla şunlardır :

1- Göçebelik : Zaza Türkleri'nde "göçebelik" yoktur. Göçebe hayatı yaşayan hiçbir Zaza aşiretine veya kabilesine rastlanmamaktadır. Ziya Gökalp'da bundan 60 yıl kadar önce, bu hususa işaret ederek şöyle diyordu : "Zazalar'dan yalnız 'Zekti Koçerleri' göçbedir" Bingöl'de yerleşik bulunan Zekti (Zıktı) denilen bu aşiretin yerleşik hayata geçip, göçbeliği bırakalı yıllar olmuştur.

Kurmanlarda ise, göçebelik yaygındır. Kurmanc aşiretlerinin bir kısmı yerleşik, diğer bir kısmı da göçbedirler. Ancak göçebe hayatı yaşayan aşiretlerin sayısı günden güne azalmaktadır. En büyük göçebe aşireti Beritan, en küçüğü ise Alikan'dır.

2- Ağalık : Zaza Türkleri'nin yaşadıkları bölgeler, umumiyetle dağınık olduğundan, Siverek gibi bazı bölgeler dışında, belirleyici bir toprak ağalığı yoktur.

Kurmanlarda "ağalık" müessesesi yaygındır ve güçlüdür. "Ağa"ya sonsuz bir bağlılık ve baş eğme vardır. Ağa onların varlığının en önemli parçasıdır. Ağaya sürekli olarak üstün bir varlık ve muzaffer bir kumandan gözü ile bakılır. Ağanın kabilesi ve üzerindeki etkinliği ise çok güçlüdür. Aşiretin bireyleri bu etkinliği zorla değil, içten gelen bir arzu ile kabul ederler.

Her şeyden evvel, korunma ve savunma, topluluk içindeki çeşitli sosyal münasebetlerin tanzimi ve hayatlarını devam ettirmek için çeşitli ihtiyaçların da temini için, devletin varlığının pek hissedilmediği veya bürokrasinin yarattığı güvensizlik, söz konusu bir lidere veya rehberine ("ağa"ya) ihtiyaç duyulmuştur.

İşte bugün, bunlar arasında söz konusu edilen ağalık, devlet otoritesinin fazla hissedilmediği, bölgeye çeşitli sosyal ve iktisadi hizmetlerin götürülemediği bir ortamda, sosyal muhtevanın müesseseleştirdiği bir mefhumdur. Bu kişiler, rekabet kabul etmeyen mevkilerini yalnız zenginliklerine değil, cemaat içindeki fonksiyonlarına, halka karşı mesuliyet ve mükellefiyetlerine, her şeyden evvel, buldukları mevkiin gerektirdiği fedakarlıklara borçludurlar.

Bundan dolayı, bu kimseleri, orta çağın fena şöhretli feodal senyörleriyle bir kabul etmek ve Marksist Leninist ideolojiye göre değerlendirmek de doğru değildir. Zamanla müesseseleşen "ağalık", günümüzde ancak cemaat içi münasebetlerde tesirli olabilmektedir.

3- Şeyhlik : Doğu Anadolu bölgesinde, diğer bölgelere nazaran sosyal yapı içinde tesir sahası bakımından farklı bir durumda bulunan bir sosyal müessese de şeyhlik ve şeyhlerdendir. "Şeyhlik" otoritesi, Kurmanlara nazaran, Zazalarda daha güçlü ve katıdır. Bölgede şeyhlerin tesirleri ağaların tesirlerinden daha geniş ve yaygındır. Ağaların nüfuzları ve tesirleri az çok bölgenin belirli bir muhitinde meskun oldukları yerde belirdiği halde, şeyhlerin tesiri belirli bir muhitten ziyade bölge çapındadır.

Şeyh manevi bir yol göstericidir, mürşittir... Şeyhlerin tesir alanları geniştir; ancak, bu tesirin derecesi içinde yaşanan topluluğun sosyal yapısıyla ilgilidir. Zaza Türklerinde mevcut olan sosyal yapının dışarıya karşı kapalı, dayanışmacı ve cemaat karakteri taşıması, şeyhlik müessesesine önem kazandıran bariz özelliklerdir. Ayrıca, bölgede mevcut sosyal yapı, şeyhe de kendi sosyal karakterini vermiş, her türlü sıkıntı ve meselede onlara danışmayı gerektirmiştir.

Sünni Zaza Türklerindeki "şeyhlik" müessesesine karşılık, Alevi Zaza Türklerinde de aynı katılıkla bir "seyidlik" müessesesi ön plandadır. Dini inançlar bakımından Zaza Türkleri "fanatik"tir. 1925'te vuk'u bulan "Şeyh Said" ile 1938'de çıkan "Seyid Rıza" isyanlarında, Zaza Türklerini isyana sevk eden asıl sebep, işte bu "fanatizm" düşüncesidir.

Burada önemli bir hususa değinmek istiyoruz. Ayrılıkçı-Kürtçü çevreler, bu her iki isyana sahip çıkmakta ve her iki "isyancı lider"i de "Kürt" ilan etmektedirler ki, gerçeklere tamamen aykırıdır. Şeyh Said olsun, Seyid Rıza olsun, ikisi de Zaza'dırlar.

4- Din _____ : Zazalarda bu bağ, Kurmanclara nazaran daha güçlü ve sıkıdır... Mezheplere gelince; Kurmancların büyük çoğunluğu Sünni ve az bir kısmı Alevi iken, Zaza Türklerinde çoğunluk Alevi ve geri kalan kısmı Sünni'dir. Kurmanc ve Zaza Türkleri arasında "tarikat"lar da yayılmıştır. Kurmancların ekserisi, mutasavvıf Abdülkadir-i Geylani'nin kurucusu bulunduğu "Kadirilik" tarikatını benimserken, Zazalar ; Sünni olanlar "Nakşibendilik"i ve Alevi olanlar da "Bektaşilik"i seçmiştir.

Türk mutasavvıfı Muhammed Bahaeddin Nakşibend'in kurucusu bulunduğu "Nakşibendilik" tarikatını, Zaza Türkleri arasında yayan zat, rivayetlere göre Şeyh Said'in dedesi , Palu'lu Şeyh Ali (Şeyh Eli Pali)'dir. Şeyh Ali'nin Muhammed Bahaeddin Efendi'nin halifesi olan Mevlana Halid'ten "el" aldığı söylenir.

"Bektaşilik"ın kurucusu ise yine büyük bir Türk mutasavvıfı olan Hacı Bektaş-ı Veli'dir. Aslen Zaza Türklerinden ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin de halifelerinden olan; Ağuçan (Ağu içen), Derviş Cemal ve Sarı Saltık adlarını taşıyan bu üç zatın bizzat Hacı Bektaş-ı Veli tarafından Dersim (Tunceli) ve havalisinde faaliyet göstermek için vazifelendirildikleri rivayet edilir. Bugün Tunceli'de bu üç adla (Ağuçan, Derviş Cemal, Sarı Saltık) yad edilen aşiretler bulunmaktadır.

FOLKLOR BAKIMINDAN ZAZA VE KURMANCLAR

Kurmanclarda da Zazalarda da bütün Türk boylarında olduğu gibi "folklor"un önemli bir yeri vardır. Her iki Türk topluluğunun da folkloru oldukça zengindir. Ancak, bunun çok az bir bölümü yazıya geçirilmiştir. Destanlar, hikayeler, masallar, efsaneler, türküler, fıkralar, atasözleri, bilmece, inançlar, örf ve adetler v.s... Bütün bunlar incelenmeye değer, birer hazinedirler.

Folklor açısından da bu iki Türk boyu arasında bir takım farklılıklar göze çarpmaktadır. Ayrıntılarına girmeden, sadece birkaç nokta üzerinde duracağız :

- 1- "Giyim-kuşam"da farklılıklar.
- 2- "İnançlar"da farklılıklar.
- 3- "Örf ve adetler"de farklılıklar.
- 4- "Oyunlar"da (halk oyunları" farklılıklar.
- 5- Davul-zurna : Her iki boyda da ekseriyetle düğünlerde çalınır. Çalgıcılık adeti yalnız Kurmanclarda vardır. Zaza Türkleri icrai olarak davul-zurna çalmazlar. Düğünlerinde çaldırmak için bizzat gidip çalgıcıları (davulcu-zurnacılar) davet ederler.
- 6- Başlık parası : Kurmanclarda başlık parası alma adeti oldukça yaygındır.

- Miktarı bölgeden bölgeye değişmekle beraber, günümüzde bazı yörelerde bir milyona kadar varmaktadır. Zazalarda "başlık parası" (kalın), bazı bölgelerde alınmazken, bazı yörelerde de çok cuz'î bir miktar alınmaktadır.
- 7- Kurmanclara mensup bazı kadınlar; burunlarına "süs" olarak altından, yahut gümüşten yapılan ve adına "hızem" (hızma) denilen bir takı takarlar. Zaza Türkleri'ne mensup kadınlarda bu yoktur.
- 8- Dak : Kurmanclarda, özellikle göçebe (koçer) aşiret mensuplarının yüz ve ellerine yaptıkları dövmelere "dak" denir.
"Dak" yapmak için, yeni anne olmuş kadının sütü alınarak buna is veya boya karıştırılır. Bu karışım, iğne ile ilgili yerlere batırılıp, çıkarılarak dövme tamamlanır.
Kadınlarda dak ; alın, şakak, çene, burun ucu, bazen de ellerin üzerine, erkeklerde ise kadınlarda olduğu gibi, umumiyetle burun ucu ve şakaklarda "nokta" şeklinde yapılır. Erkeklerde ayrıca ellerde mitolojik yaratıklar (şahmaran v.s.) ve hayvan şekilleri (yılan, akrep ve çeşitli kuşlar) yapılır... Zazalarda bu "dak" (dövme) yoktur.

YERLEŞİM BÖLGELERİ BAKIMINDAN ZAZA VE KURMANCLAR

Zaza ve Kurmancların meskun buldukları bölgeler de, aslında onların farklı iki boyu olduklarını göstermektedir.

Kurmancların yerleşik buldukları mıntıklararı araştırmacılar, başlıca beş bölgeye ayırmışlardır :

- 1 Yenisey Bölgesi
- 2 Batı Türkistan (Horasan-Afgan) Bölgesi
- 3 Dağıstan-Macaristan veya Tuna Boyları
- 4 Kuzey Azerbaycan (Kür-Aras / Aran)
- 5 Dicle Bölgesi

Zazalar ise yalnızca Türkiye hudutları içinde meskundurlar. Yayıldıkları alanlar da, Dicle-Fırat-Murat ırmakları boylarıdır. Bu ırmakların havzaları dışında, hiçbir yerde Zaza Türkleri'ne tesadüf edilmez. Zaza Türkleri'nin en kalabalık buldukları vilayetler şunlardır : Diyarbakır, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Tunceli

Zaza Türkleri'nin meskun buldukları bölgenin hududunu şöyle gösterebiliriz :

Urfa'nın Siverek, Adıyaman'ın Gerger, Malatya'nın Pütürge ve Arapkir ilçeleriyle, Sivas'ın Kangal, Hafik, Zara, Suşehri ilçelerinden Erzincan'ın Refahiye'sine uzanır, Kelkit-Bayburt sınırından geçerek, Tercan'ı ve Erzurum'un Hınıs'ını içine alıp, Muş'un Varto ilçesini, Bitlis'in Mutki ve kısmen de Tatvan ilçelerini, Siirt'in Sason ilçesini bünyesinde toplar, güneyden Diyarbakır'ın Kulp, kısmen Lice, Hani, Piran (Dicle), Çermik ilçelerini kapsamına alarak Siverek'te nihayete erer.

Zaza Türkleri, hududunu çizdiğimiz bu sahanın içinde yayılımlardır. Bu alanın içinde Kurmanclara mensup bazı aşiretler de vardır. Bunların diğer muhitlerden gelip buraya yerleştikleri büyük bir ihtimaldir. Çünkü çoğu konar-gerdir. Beritan aşiretini misal olarak gösterebiliriz. Buna karşılık Zaza Türkleri'ni çizdiğimiz bu hududun dışında göremiyoruz. Mesela ; KahramanmaraŐ'ta, Gaziantep'te, Adıyaman'da (Gerger hariç), Urfa'da (Siverek hariç), Mardin'de, Hakkari'de, Siirt'te (Sason hariç), Bitlis'te (Mutki ve Tatvan hariç), Muş'ta (Varto hariç), Erzurum'da (Hınıs hariç), Van'da Ağrı'da ve Kars'ta Zazalar'a rastlanmaz. Türkiye sınırları dışında, yani Suriye, Irak ve İnan'da da Zaza Türkleri yoktur.